

АНОНИМНИ ЧЛАНЦИ ЖИВОЈИНА ЖУЈОВИЋА У „САНК-ПЕТЕРБУРГСКИМ ВЕДОМОСТИМА“ ЗА 1866. ГОДИНУ

Почетком 1866. године на страницама „Санктпетербуржских ведомости“ појавила се нова рубрика „Словенски преглед“. У току прва два мјесеца у тој рубрици објављено је девет материјала.¹ Два од њих су имала потпис „Србин“,² а остали су били анонимни.

Природно пониче питање: Шта је изазвало ту нарочиту пажњу дневних петроградских новина према иностраним словенским питањима баш у то вријеме? озбиљних објективних разлога за то није било. Крајем 1865. и у току јануара и фебруара 1866. године није било ни ратова ни устанака у којима би узимали учешћа инострани Словени, па чак ни вјечно источно питање тада се ничим особитим није истицало.

Као што се види, одговор треба тражити у субјективном фактору. Знамо да је до краја 1865. године словенском рубриком „Ведомости“ руководио Живојин Жујовић.³ Крајем 1865. године стање његовог здравља се примјетно погоршало. Учење на Универзитету и напоран литерарни рад су раније или касније морали утицати на његов слаби организам, непривикнут суровим условима руског сјевера. Све чешће је Жујовић помишљао да привремено или чак сасвим напусти Петроград. Љекари, међу којима и знаменити Боткин, стално су му савјетовали да промијени поднебље. Петроградска клима је врло неповољно утицала на здравље Жујовића, па он 24. јануара 1866. године пише Александру Николајевичу Пипину писмо у коме га моли да га због тешког здравственог стања и немања средстава лијечење препоручи код литерарног фонда за материјалну помоћ. „За задовољење мојих најпречих потреба нужно ми је да имам најмање 70 рубаља у сребру ради исплате дуга газдарици код које скоро стално лежим болестан, ради куповине љекова које ми прописују љекари, на крају, ради одласка из

¹ С—Петербургские Ведомости, бр. 3, 10, 17, 24, 31, 37, 44, 51 и 58.

² Исто, бр. 31 и 51.

³ В. Г. Карасев, *Сотрудничество сербского демократа Живоина Жуевича в газете „С—Петербургские Ведомости“ за 1846. год, „Советское славяноведение“*, бр. 6, 1968.

Петрограда“.⁴ Нешто даље он пише: „Ја сам већ једанпут прије годину дана добио помоћ из литерарног фонда на основу тада поменутих мојих чланака. Послије тога ја сам написао: чланак у „Савременику“ за мјесец јул прошле године под насловом „Српско село“ и осим тога сам до посљедњих дана руководио „Словенском рубриком“ у „Санктпетербурским ведомостима“, што може посвједочити и Валентин Федорович Корш“.⁵

Приближно три недеље касније, 12. фебруара 1866. године Жујовић се обратио и Коршу са аналогном молбом. Писмо почиње овим ријечима: „Ја се налазим у врло тешком стању, моје здравље је крајње упропашћено и ево већ два мјесеца како непрестано болујем. Лијечење ме је довело до крајње биједи“.⁶ Указавши на то да је нешто више од годину дана прије тога већ једанпут добио помоћ из „литерарног фонда“ у износу од 50 рубаља у сребру, Жујовић је напоменуо да је последије тога „објавио у 'Савременику' за прошлу годину пет наставака чланка 'Српско село' и осим тога непрестано руководи словенском рубриком у новинама 'Санктпетербуршке ведомости' које ви уређујете“ (В. Ф. Корш — прим В. К.).⁷

Корш је изнио молбу Жујовића на сједници Комитета Друштва за помоћ књижевницима и научницима 21. фебруара 1866. године. У протоколу засједања Комитета каже се:

„Расматрана су сљедећа питања: Писмо В. Ф. Коршу од једног младића који се школује на овдашњем универзитету, родом је из Јужних Словена, а штампао је своје чланке у разним повременим издањима. Објашњавајући да је његово здравље врло упропашћено и да га је лијечење довело до потпуне биједи, молилац препоручује да се изда из средстава Друштва помоћ за одлазак из Петрограда, а ако га околности онемогуће и принуде да остане овдје — за продужење лијечења. Из докумената се види, да је молилац добио прије годину дана помоћ од Друштва у износу од 50 рубаља.“

Одлучено је: Ослањајући се на свједочење В. Ф. Корша о врло болесном стању молиоца и његовом неповољном положају а такође имајући у виду да је у току прошле године стално радио на литерарном пољу, да му се додијели једнократна помоћ у износу од 100 рубаља“.⁸

Из овога се види да је Жујовић остао на дужности уредника Словенске рубрике „Санктпетербурских ведомости“ до краја фебруара 1866. године. Добивши потврду Петроградског импера-

⁴ Рукописный отдел библиотеки Салтыкова Щедрина, Архив А. Н. Пыпина, ф. 621, ед. хр. 323.

⁵ Исто.

⁶ Рукописный отдел библиотеки Салтыкова Щедрина, ф. 438, Литфонд, т. 17, л. 23.

⁷ Исто.

⁸ С—Петербургские Ведомости, бр. 68, 10/22. марта 1866.

торског универзитета од 21. фебруара 1866. године бр. 836 о отпуштању „сагласно молби због болести са другог курса Административног одјељења Правног факултета“.⁹ Живојин Жујовић је ускоро заувјек напустио Русију, у којој је провео шест ипо година. „Ја никада нећу заборавити она добротинства која ми је указала Русија, давши ми могућност да добијем високо образовање на њеним школама“ — писао је он уочи одласка директору Азијатског департмана Стремоухову.¹⁰

Одлучивши да напусти Петроград, Живојин Жујовић као да је хтио да сумира резултате своје двогодишње дјелатности на дужности уредника „Словенске рубрике“ „Санктпетербургских ведомости“. Услед те жеље појавило се поменутих 9 предгледа о словенским питањима, штампаних у нозинама за веома кратки временски период, од 3/15 јануара до 20. фебруара (12. марта) 1866. године.

Карактер материјала и околности њиховог објављивања у штампи приморавају нас да ову интересантну дјелатност српског демократе размотримо са особитом пажњом. Нарочито ћемо се старати да утврдимо аутора чланка јер, као што је већ наведено, већина од њих (7 од 9) није имало потписа.

Први чланак у серији словенских прегледа штампан је на првој страници броје 3 „Санктпетербургских ведомости“ од 3/15. јануара 1866. године. Чланак је био анониман и почињао је следећом примједбом: „Нама првима је припало у дио да честитамо Нову 1866. годину, моћном словенском роду, пошто је Дан као недјељна новина престао да постоји“ — писао је аутор не скривајући своју радост. Већ по тим првим реченицама могућно је без грешке одредити рукопис Живојина Жујовића. Следеће двије реченице још више нас увјеравају у то: У њима се говори: „Зажелимо Словенима сва земаљска добра и стотруко веће успјехе од оних које су имали у протекле двије године (вријеме када је Живојин Жујовић стајао на челу Словенске рубрике „Ведомости“ — Примједба В. К.). Са тим поздравом ми се обраћамо уопште свима моћним словенским племенима, иако имамо првенствено у виду Јужне и Југоисточне Словене, тј. Бугаре и Србе“. Ова примједба није случајна. Она има свој у потпуности оправдан смисао. У писму уреднику (о којему ће бити ријечи касније) Ж. Жујовић себе директно назива „коментатор питања југозападних Словена“¹¹ у „Санктпетербургским ведомостима“. Неопходно је да се овоме дода и то да се истинитост ових ријечи потврђује читавом ранијом анализом публицистичке дјелатности овог српског демократе у Русији.

⁹ Государственный исторический архив Ленинградской области, ф. 14, дело 2077, опись 5, свяска 3466, л. д. 34.

¹⁰ Архив Внешней политики России (АВПР), Писмо Ж. Жујовића Стремоухову, 16. фебруара 1866.

¹¹ С—Петербургские Ведомости, бр. 48, 18. фебруара (2. марта) 1866.

Свој први коментатор Жујовић је посветио општој карактеристици тадашњег положаја Срба и Бугара, посвјетивши претежну пажњу Бугарима. „Човјеку је тешко чак и кад се сјети шта су све та два народа проживјела у протеклој 1865. години. Жалосно је зато што осим милион Срба у Књажевини, читав српски и бугарски народ је у току 1865. године стењао под тешким јармом ропства, окован у ланце азијатске изrade. И тај жацај није се прекидао скоро четири стотине година.

Одговарајући на питање шта су урадили јужнословенски народи који, по ријечима аутора, имају „сва права на наше саосјећање према њима“ за своје ослобођење у 1865. години, Жујовић је најприје одредио свој однос према ропству уопште. „Не признајући ропство у принципу, одбацујући са свом снагом оправданост правила по коме као да је, народ који не збацује и чак не помишља да збаци ропске окове достојан их, ми ипак хоћемо да саопштимо шта су учинили Срби и Бугари да се ослободе од тешког јарма. То ће нам, најзад, показати је или и колико је блиско вријеме њиховог ослобођења“.

Нема спора, у условима вишевијековног ропства енергија јужнословенских племена је јако ослабила. То се односи на све Словене у Турској, али немогуће је а да се не види и то да је „тамо гдје се турски јарам ширио јаче, гдје се притисак вршио дуже времена и турско становништво било многобројније од словенског, тамо је јаче крцљала и јужнословенска природа“. Тај закључак аутор коментатора потврђује и конкретним примјерима. Зашто је дух Бугара угњетаванији од свих на словенском југоистоку? Зато што су Бугаре угњетавали и угњетавали Турци и грчки фанариоти. Осим тога, Бугари су ближе од осталих турском центру. У таквом положају налазе се Срби у Старој Србији и Босанци код којих је фанариоте успјешно замијенило католичко свештенство. Нешто другачије је положај Херцеговаца, међу којима је Турака релативно мало а фанариота, изузимајући мостарског епископа, нема. „Због тога“, закључује Жујовић ако херцеговачки народ и пропада у мраку и незнању он је ипак свјежији и енергичнији од других јужнословенских народа“. Сасвим другачија је лика у Црној Гори, чији народ никада није био под ропским јармом, „па је зато природни црногорски колорит сасвим другачији овдје народ уопште није духовно пао“. И, на крају, Срби Књажевине су по мишљењу Жујовића у најповољнијем положају“. „Посљедице ропства су овдје истина примјетне“ повори он „али српски народ има сва средства потребна за то да се оне коначно исправе“.

Ми смо се подробно зауставили на овој општој карактеристици Јужних Словена најприје зато да бисмо се још једанпут убиједили у то да је баш Жујовић више пута износио овакве мисли у разна вријеме и различитим поводомима, што служи као још један доказ да је први словенски коментар за 1866. годину из ње-

гова пера, а затим да се не бисмо враћали на овај предмет у даљем тексту приликом анализе његових других коментара.

Други дио коментара који разматрамо у цјелини је посвећен Бугарској и Бугарима.

Судећи по бугарској штампи, како је писао Жујовић, Бугари су посљедњих година више од свега били заузети рјешавањем двају питања: школства и уније. На жалост, примјећује он, „ни бугарске ни друге стране новине, не дају нам тачне податке о томе како се одвија рјешавање ни једног ни другог питања, тј. школства и уније“.

У свијетлу такве изјаве није без интереса проспратити како је овај српски демократа гледао на ова два питања, како их је оцјењивао и до каквих је закључака дошао на плану тог општер задатка који је он себи поставио у почетку коментара: што су радили и урадили у датом случају Бугари у претходној 1865. години.

Почнимо од школства. „Дужни смо да кажемо да у том погледу Бугари треба да су у многом захвални Русији. Русија је дала Бугарској у току, посљедњих десет година ваљда неколико десетина активних младих, образованих и енергичних људи, душом и мијелом одавих својој отаџбини, њеним интересима и несрећама. Школе које су отвориле ови људи у Бугарској у условима сваковрних тешкоћа, кренуле су са великим успјехом и школство је до 1865. године било сасвим добро. Бугарски народ однио се према тим школама чак боље него што се могло очекивати“. Да би помогли школству у Цариграду, Одеси, Бечу и другим градовима поникла су разна бугарска друштва за указивање помоћи младим Бугарима у школовању у иностранству.

У 1865. години школство у Бугарској наишло је на такву тешкоћу која је, по мишљењу аутора коментара, могла да за дуго заустави његов даљи развој. Та тешкоћа била је нова административна реформа у Турској царевини — стварање великих намјесништва која су обједињавала по неколико пашалука. Сва Бугарска ушла је у Русничко намјесништво. У новим административним и судским органима који су створени реформом добили су право учешћа и Бугари упоредо са Турцима, истина у својству „послушног елемента“. „Узевши у обзир турско незнање с једне и интелегенцију Бугара с друге стране“, писао је Жујовић „изгледа да за Бугаре боље политике од стране Турака не може ни бити, али стварност је врло далеко од тога. Прво зато што над сваким од Бугара који учествују у тим органима виси турски јатаган; а друго јопуда што су за формирање јавних радника, корисних не за онога код кога су на служби већ за себе и своје, потребни другачији услови а не онакви какви постоје у Бугарској“.

Посљедице четиристогодишњег ropства Бугара одмах су се показале. „Чим су биле постављене столице у турској канцеларији и Бугарима било је дозвољено да заузму мјеста, бугарска интеле-

генција је наврат на нос појурила у новостворене турске установе, обећавајући да ће служити као оруђе у развоју турске цивилизације“ Посљедице свега тога биле су врло жалосне: школе су потпале под најстрожи надзор, у њима је забрањено да се предаје бугарска историја, ограничен је увоз руских књига у Бугарску, установљена је цензура штампе, упоредо са новинама „Вријеме“ појавио се орган бугарских туркофила — новине „Турска“. „Прави пак Турци, са своје стране, пратећи свој нови политички програм, почели су да измишљају пред Европом разноврсне лажи, као што су да је злогласни агитациони центар у Бугарској тобоже посљедица односа Русије према Бугарској (о чему ћемо, уосталом, други пут говорити детаљније), са циљем да се сачува од било каквих пријекора са стране Европе, а све то ради тога да би непрестано гушили оно што се не допада Турцима“.

Што се тиче питања уније, ту је Жујовић био доста кратак. Оне се не саглашавају са мишљењем неких новина које су тврдили да је тобоже тежња к унији упосљедње вријеме сасвим напуштена. Напротив, разлози који су раније наведени, поново су отворили врата за њу у тој земљи. Уз покровитељство страних конзула и у неком степену турске владе, покрет за унију или пализам је јачао. Ако се наведеном дода и то да су фанариоти под заштитом турске владе непоштедно угњетавали бугарски народ, онда је јасно да је положај угњетеног бугарског народа постајао заиста неподношљив. „Ко лак и што остаје на страни неугог, угњетеног бугарског народа?“ — пита се Жујовић. — „Мали проценат бугарске интелигенције и то је све! Јадна Бугарска!“.

Тако је прошла 1865. година за Бугаре. Понешто је било урађено за побољшање њихове судбине, али се последице турских реформи опет све измијенило на горе. Аутор је обећао да ће пратити посљедице насталих промјена и читаоцима саопштавати о њима. „Остали Јужни Словени“, писао је Жујовић“ биће предмет сљедећих чланака нашег коментара“.

Ипак, између првог и другог коментара о словенским питањима налазе се два материјала: чланак под насловом „Српски буџет за 1866. годину и библиографска биљешка о Петом тому Зборника српских пјесама Вука Караџића. Чланак о српском буџету објављен је у бр. 4 „Ведомости“ од 4/16. јануара 1866. године, а биљешка у бр. 5 од 5/17. јануара 1866. године. Према чланак није био потписан а биљешка ји имала псеудоним „Србин“, иако оба материјала нијесу непосредно везана са коментарима словенских питања, ипак није нарочито тешко одредити њиховог аутора. Мислимо да је то био Живојин Жујовић.¹²

¹² Ограничени простор не дозвољава нам да Жујовићев чланак иснесемо у цјелини. Наводимо да се Жујовић при писању овога чланка користио текстом српског буџета, објављеним у *Српским новинама* бр. 122, за 1866.

Коментарисући српски буџет Жујовић је нарочито скренуо пажњу на објашњење у тексту буџета да је он потврђен од стране Државног савјета и одобрен од књаза. Жујовић је писао да би по том објашњењу испадало да је Србија уставна земља са народним представништвом на челу. Он је навео да они који нијесу упућени у стање у Србији могу мислити да је представник народа Државни савјет, али шта у том случају представља Народна скупштина и какав она има смисао? „Очигледно никакав“, одговара аутор... Ако је такав карактер Државног савјета“ (да тај главни орган у потпуности зависи од књаза. Примједба В. К.) и ако *de facto* продужава он, „у финансијским пословима као и у законодавним уопште његов глас се сматра основним условом било каквог државног рјешења у Србији, са финансијског гледишта било би корисније ако народне Скупштине уопште не би било“. Из ових ријечи анонимног аутора види се човјек који сматра да Српска народна скупштина има првостепени значај. Да је то тако потврђују следеће двије реченице: „Но ствар је у томе да је Народна скупштина таква установа коју ниједан српски књаз не усуђује се да распусти, не само зато што је то старинска, уобичајена и једина чиста народна установа у Србији већ и зато што је она одређена српским уставом. Уништити њу — значило би посетнути на најсветије право српског народа“.

На крају, неопходно је навести да је чланак „Српски буџет“ вјероватно написан крајем 1865. године, али тада, због неких нама непознатих околности, није штампан.

Питање ауторства биографске биљешке о Петом тому „Зборника српских народних пјесама“ В. Ст. Караџић („Санктпетербуршке ведомости“, бр. 5, 5/17. јануар 1866. године) знатно лакше је ријешити, јер је она потписана са „Србин“ — дакле псеудонимом којим се, као што смо утврдили, користио Ж. Жујовић за вријеме своје публицистичке дјелатности у Русији. Пошто је биљешка врло кратка и посвећена врло важном предмету за историју српске културе, саопштавамо је у цјелини:

„РАЗНЕ ВИЈЕСТИ И ПРИМЈЕДБЕ“

Библиографске новости. Изашао је Пети том „Зборника српских пјесама“ В. С. Караџића, који је уредио покојни Караџић а недавно га издали у Бечу његови насљедници. Тај том се ничим не разликује од прва четири зборника тих истих пјесама које је издао сам Караџић. Пети том има тридесет штампарских табака. У њима је штампана драма Црногорца С. Матановића — рад потпуно оригиналан у српској литератури о којему Караџић говори као о изванредном раду. За стварно народни мотив у тој драми гарнитура довољно околност што Матановић није много писмен

и што је обичан Црногорац. Сам Кирадић твори да је много пјесама Матановића уврстио у зборнике нових српских пјесама које је већ издао.

Пети том „Српских пјесама“ кошта у Бечу 1 рубља у сребру. У Русији ће он вјероватно стајати два рубља у сребру. Они који желе да се претплате на ову књигу могу о томе саопштити Редакцији (Санктпетербуржских ведомости) и предати тамо по два рубља у сребру за сваки примјерак. Писац ових редова узима на себе да се стара о скупљању претплата за ово издање у Петрограду. Намјерни смо да или непосредно уписујемо претплатнике или пак преко некога од овдашњих књижара, зависно од тога како ће бити повољније за претплатнике. Ако превоз буде стајао мање од једног рубља у сребру по примјерку, вишак ће бити враћен претплатницима и обратно: ако буде више — претплатници ће бити дужни да додаду такав износ. Извјештај о трошковима превоза биће објављен кад буду добивене књиге у (Санктпетербуржским ведомостима).

Србин

Редакција „Санктпетербуржских ведомости“ узима радо на себе гаранцију за пуну савјесност овога предлога“.

Ово није први пут да се Жујовић интересовао стваралаштвом знаменитог српског научника. Истина, овог пута он се појављује у нешто другачијој, раније нам непознатој улози — не само пропагатора већ и практичног шириоца српских народних умотворина у руском друштву. Касније, када се налазио у отаџбини, српски демократа је бивао иницијатор превођења дјела свјетских класика на српски језик, а сам је узео учешћа у превођењу на српски језик књиге руског научника слависте професора Московског универзитета Н. А. Попова „Русија и Србија“.

Други словенски преглед штампан је у бр. 10 поменутих новина од 10/22. јануара 1866. године на првој страни одмах послје телеграма из иностранства. Као и први, он је био посвећен општој карактеристици утњетених Словена у Турској и, као и први, није био потписан. Али, ако се у првом прегледу у центру пажње коментатора налазила Бугарска, у другом су — Стара Србија, Босна и Херцеговина и Црна Гора.

Подвукавши на самом почетку још једанпут мисао да је положај свих покорених Словена у Турској у општим цртама једнак, аутор је даље примијетио да ако при томе и постоји било каква разлика она је условљена особеностима самих покорених народа и, прије свега, степеном ослободилачке борбе. „Тако“, говори он, „ударци нове турске политике неће се, разумије се, једнако осјећати у самој Бугарској и оним областима које су „ужно од Бугарске, на примјер у крајевима уз Јегејско море или у Албаније, због тога што у овим крајевима влада пуни мрак и потпуна стагнација, док је Бугарска већ ступила на пут препорода“.

У том смислу он увиђа некаву сличност између Бугарске и Старе Србије. Не гледајући на то што „отаџбина Марка Краљевића и већине других српских хероја тако лијепо опјеваних у српским елегџама“ продужава да живи у мраку и незнању, ипак се у Старој Србији у посљедње вријеме примјећује неко буђење народа које налази свој израз у развоју школа и тежњи за просвјетом. Са великим пијететом аутор повори о једном добротиниоцу из Старе Србије. „Не можемо а да не искористимо ову прилику и да не изјавимо наше високо поштовање једноме од Срба из Старе Србије у Кијеву — Сими Илгуманову Призренцу, који је учинио толико важне услуге својој несрећној отаџбини који је за своја средства отворио школу у Призрену, такође на свој прошак усполио неколико учитеља у Старој Србији и уопште тако много учинио за српске школе и цркве“.

Други важан фактор који је у извјесном степену омогућавао побољшавање положаја Старе Србије било је примјетно смањивње муслиманског становништва на њеној територији. „Муслиманско становништво смањује се у европској Турској више него аритметичком прогресијом“ — утврђује аутор. По његовом мишљењу, то је јаче од свега подривало основе Турске царевине. Ту чињеницу су примјетили први Енглези и може бити да су баш они савјетовали турској влади да пресељавањем Черкеза са Кавказа у европску Турску замијене одсељено муслиманско становништво. То што аутор пише о Черкезима скоро је понављање ријечи Ж. Жујовића из једног дописа из Београда из 1865. године¹³ што служи и као доказ више да је дописе из Београда и словенске прегледе писао исти човјек, и то баш Живојин Жујовић.

„Грчки фанариоти“, писао је Жујовић завршавајући кратки преглед о Старој Србији „сипшу крв народа у Старој Србији исто онако као што то чине са бугарским народом, макар то и не чинили тако жестоко. Све те околности ће, коначно, јако сметати препороду Срба у Старој Србији, али да ли ће на потпуно зауставити — то је питање“.

Прелазећи на Босну и Херцеговину Жујовић примјећује да према новом систему турске управе ове двије области чине једно намјесништво. „У објема овим областима нови систем се одразио тако што је турско насиље сада добило карактер тихог, по маниру европског систематског угњетавања нејаких“. Страдало је, прије свега, школство. Године 1865. управа намјесништва је донијела одлуку да уништи све књиге које се налазе у сарајевској библиотеци и забрани предавање српске историје и неких других предмета; било какви односи Босанаца са Српском књажевином квалификују се као државни преступ. „Занимљив мотив“, пише Жујовић, „изнијели су Турци приликом доношења ове одлуке:

¹³ Ријеч је, дјелимично, о причању једног очевица како су добоже гладни Черкези појели најиво испеченог словенског дјечака у Старој Србији. (С—Петербургские Ведости, бр. 67, 15/28. марта 1866).

Знате ли ви, господо, — узвикнуо је на Скупштини Турчин —, шта је просвјешћеност урадила у Француској? Она је изазвала француску револуцију. Ако је тако, шта ће бити са нама ако не зауставимо ширење образовања међу нама туђинском непријатељском рајом? Они ће према нама заузети такав положај у каквом се сада ми налазимо према њима!“ Ако се наведеноме дода и то да су у последње вријеме државни порези дупло порасли, да је становништво обију области као и раније почело да плаћа озлоглашени дуг трчким епископима за претходну годину, свега тога ће бити више него довољно „да се схвате сви ужаси које је прошле године подносило становништво Босне и Херцеговине“ — закључује Жујовић. Он скреће пажњу на то да наведена турска одлука до тада није била објављена у Херцеговини. „Могуће је гарантирати“, утврђује Жујовић, „да ће први покушај да се та одлука изврши изазвати нови устанак Херцеговаца“. А зашто? Управо због онога што је Жујовић више пута наводио у својим чланцима и скицама о Херцеговини, укључујући ту и његове дописе из Београда 1865. године. „Херцеговци су најјединственији народ од свих покорених турских поданика“, пише он, „то је храбар народ, изванредно способан а при томе и својом бројношћу много превазилази Турке у Херцеговини. Препород је овдје отишао даље него у Босни. Јасно је да турска политика у односу на њу треба да буде врло обазрива“.

На крају другог прегледа Жујовић разматра положај Црне Горе. Стање у овој малој слободољубивој и јуначкој земљи изазивало је узнемиреност и бригу овог српског демократа за њену судбину. „Непрестана оскудица насушног хљеба и административно самовлашће у земљи очигледно вуку Црну Гору ка пропасти. Спољашњи услови се ниједнакост не мењају на боље за Црну Гору, већ напротив постају за њу све опаснији у оно вријеме када се у самој Црној Гори ствари одвијају на горе. Црногорски логор као да се распада од оног времена од кад га је књаз Данило извео на псеудоевропски пут. Нови здрави елементи овдје не подрастају а стари ишчезавају. Унутрашњи нереди приморавају многе Црногорце да се иселавају а свако смањивање становништва у Црној Гори је кобно за њу“.

Живојин Жујовић није видео другог спаса за Црну Гору осим најтјешњег зближавања са Србијом. „Обје ове земље“, говори он врло су потребне једна другој и њихов тијесни савез је једнак повољан за обје. Србија је дужна да пружи руку Црној Гори а она да је прихвати са братском љубави“. Српски демократа је предлога да се као први корак ка зближењу ријешити питање пограничне области која раздваја двије књажевине а насељава је племе Васојевићи. „Ако је немогуће дипломатским или пак оружаним путем добити ову област, онда би оба књаза, српски и црногорски, када се има у виду запетљаност турских финансија и повољна интервенција европских сила, тај крај могли и купити у

Турака“. По мишљењу Жујовића, за Русију, Француску и Италију било би корисно да Србија и Црна Гора добију заједничку границу. Он је сматрао да такво зближавање треба да буде задатак обију књажевина, а у противном — „Црна Гора може лако постати пилијен Аустрије, Турске, а у том случају и положај Србије постаје још несигурнији“.

Ми смо већ напоменули да у овом прегледу има неколико мјеста (наведешћемо само два), која се скоро текстуално поклапају са дописима из Београда из 1865. године. Није мање важно да се подвуче, упоредно са тим, постојање непосредне везе другог прегледа са првим, што свједочи да их је писао један човек. О томе говори следећи дио у разматраном прегледу: „... Бугари имају неколико својих друштава са врло великим капиталом у Цариграду, Одеси, Бечу и другим градовима. Колико, осим тога, Бугари треба да захвале Русији за своје школе о чему смо већ говорили“ (подвукао В. К.).

Трећи словенски преглед („Санктпетербургске ведомости“, бр. 17, 17/29. јануара 1866. године) у цјелини је посвећен Српској књажевини. Као и прва два, он није потписан. Али то није све. У трећем прегледу аутор сасвим отворено покушава да се представи као Рус. На крају прегледа постоји овакав пасус: „Образовање у Србији се шири доста споро, првенствено зато што незајажљива бирократија црпи сву интелигенцију (sic! — познати мотив Жујовића — В. К.). „Ипак“, продужава аутор, „нама Русима (Подвукао В. К.) се допада чињеница да у оно вријеме када је код нас коначно тријумфовао класицизам, српска влада реформисше старе и отвара нове реалне гимназије, званично их називајући „реалке“. Узевши у обзир што је речено у нашим новинама (Подвукао В. К.) поводом наших реалних гимназија (Подвукао В. К.) не сматрамо да је потребно опширније говорити овог пута о том питању. Ствар је завршена и ми се само можемо радовати томе“.¹⁴ Овај метод Жујовића није нам непознат. Са њиме смо се више пута сријетали при разматрању Жујовићевих материјала у словенској рубрици „Санктпетербургским ведомостима“ за 1865. годину И овог пута објашњење се може наћи само у томе да је аутор желио да скрије своје право име од српске владе. Уочи његовог одласка из Петроград, ово је за Жујовића било важно. По молби Министарства просвјете, тек 21. октобра 1865. године, и то са великим тешкоћама, Жујовићу је по наредби књаза Михаила Обреновића од 21. октобра 1865. године обновљена владина стипендија.¹⁵ која му је била укинута због нелојалног односа према српским властима.

¹⁴ На то мјесто у Прегледу Редакција је додала следећу примједбу: „Да, ако су упоредо са изучавањем реланих наука отворени путеви за класичне предмете“.

¹⁵ Архив СР Србије, Министарство просвете, П, 299, копије.

који је показао у јавним иступима у руској штампи.¹⁶ Жујовић се 24. јануара 1866. године обратио министру просвјете Цукићу молбом да му дозволи настављање школовања у Њемачкој. „Мој дуги боравак у Русији, говори се у молби а особито у Петрограду, јако је разурнио моје здравље. Почео сам често да поболијевам и због тога сам принуђен да губим вријеме, толико ми неопходно за прилежно бављење науком. Упропашћеност мог здравља сваким даном све више осјећам, па сам то савјету љекара који ме лијечи и другог љекара којег сам као најпознатијег руског специјалисту за плућне болести ради тога био принуђен да специјално позовем код себе (ријеч је о доктору Боткину, — Примједба В. К.) био приморан да напустим Петроград и ради мог здравља затражим настављање школовања на другом мјесту са блажом климом од оне у Петрограду. Са гледишта избора таквог мјеста нијесам се ни најмање колебао и одмах сам питао доктора да ли могу прећи у Њемачку, па сам добио потврдан одговор“.¹⁷ Пошто је очекивао рјешење министра, Жујовић је требао да буде максимално обазрив, да не би у посљедњем тренутку поварио своју ствар. Српски министар му је дозволио да пређе у Њемачку тек 11. фебруара 1866. године.¹⁸

Трећи словенски преглед врло је занимљив. У њему Жујовић као да сумира своје вишеподишне бављење, посматрање и размишљање о својој отаџбини, њеној стварности и будућности. Овог пута он је као никада раније отворен, у жељи да објасни како лоше тако и оно што је добро у његовим написима о Србији, да објасни зашто је тако поступао и до каквих је закључака дошао уочи свог одласка из Русије.

Преглед почиње општом напоменом да је „Српска књажевина земља за коју више од свега вежу своје наде јужни Словени особито пак Срби у Старој Србији, Босни и Херцеговини“. Ту мисао Жујовић је више пута подвлачио у својим чланцима и дописима о Србији. Она је лајтмотив трећег прегледа, али се овог пута разматра пунџије и свестраније. Зашто покорени Срби гледају тако на Српску књажевину, зашто њен успјех сматрају својим и обратно зашто њихово народно осјећање има у томе — како каже аутор „пуну рационалну основу“? Управо зато, одговара аутор, што „снага и немоћ Српске књажевине су једнако важни и за те Србе као и за оне из Књажевине, зато што је слобода Српске књажевине залог будуће слободе читавог Српства. Иначе, Српска књажевина“, говори он, „била би вапијућа иронија у односу на народну слободу уопште а српског и бугарског народа у појединостима“.

¹⁶ Саопштавајући ту књажеву одлуку Жујовићу, министар није пропустио да са своје стране дода „да он (тј. Жујовић) убудуће треба у свему, и у владању ј у учењу да буде прилежан и делом покаже да је достојан толико високе милосте Његове Светлости“.

¹⁷ Архив СР Србије, Министарство просвете, П, 299, оригинал.

¹⁸ Исто

Жујовић изражава чврсто увјерење у то да ће се раније или касније Словени у Турској ослободити страног јарма. Паранџија за то је чврсто увјерење Јужних Словена, захтјеви логике и интереса, чисти и праведности. Послије ослобођења ти народи, по његовом мишљењу, могу макар привремено образовати заједничку државу. „Бугарска“, додаје он, „може постати и самостална држава на оном простору који је обухватила прије њеног покоривања од стране Турака“.

Могуће је упитати: Коће ли Јужни Словени умјети искористити слободу? — Живојин Жујовић се није колебао: на то питање одговара потврдно, а као доказ исправности свог мишљења наводи карактеристику унутрашњег и спољњег положаја Јужних Словена. Са гледишта унутрашњих односа „за то гарантира довољно и само та чињеница којој смо до сада посвећивали нарочиту пажњу“. (Очигледно је да се имају у виду прва два предлога). „Ми поворимо о тежњи Јужних Словена за просвјетом. Роб који тежи просвјети тамо гдје робовласници у тој тежњи виде сигнал за ослобођење робова или, што је исто, за сопствени напад, сигнал за изједначавање роба са његовим господаром и још више од тога, такав роб неће остати у ропском положају, такав роб неће употријебити на зло своју слободу“.

Са гледишта спољашњих услова — „садашњи положај покорених Јужних Словена је много повољнији од услова у којима су се налазили Срби из Србије прије њиховог ослобођења, пошто су они добили знатно више елемената цивилизације него што их је било код Срба прије њиховог ослобођења. А ипак, је ли Српска књажевина злоупотријебила своју слободу“? — поставља он потпуно оправдано питање.

Даље, Жујовић подробно објашњава свој став према Србији, њеној прошлости и садашњости као да подноси извјештај пред својим читаоцима за оно што је раније писао о њој. Све то, на крају, врло је важно за нас и безусловно заслужује да дио текста који се на то односи буде објављен у цјелини:

„Ми никада нијесмо скривали она зла од којих је страдала и страда Српска књажевина; напротив, ми смо на њих увијек указивали јер би нас, може бити, било могуће осумњичити за некакво непријатељство према тој Књажевини. Ако одмах за тим са осјећањем говорио о Србима из Књажевине, то радимо зато што смо обавезни да судимо по правди. Ако је истина да је Србија трпјела и трпи много и сада од многих зала, то још не значи да у њој нема ничега доброг. Србија прије 50 година и садашња Србија разликују се као небо од земље. У свом општем стању она је толико добила да Србин који је живио прије 50 година сада је не би познао. У нашим чланцима о Србији до сада смо се односили према њој са таквим захтјевима са каквим иступамо према свим просвијеченим државама. Ипак, нико неће рећи да уопште ове државе не умјету користити своју слободу. Краће: односе-

ћи се према Србима критички ми смо више од свега указивали на то што је у њој лоше, остављајући све што је добро на страну као оно што не заслужује да буде спорено и чему нијеус потребне наше похвале“. (Подвукао В. К.). „Сасвим друга је ствар када оцјењујемо савремену Србију према томе да ли умје искористити своју слободу, када упоређујемо Србију која је 50 година живјела не у пуној већ у полуслободи са Србијом у току срамног четиристогодишњег ропства. Па и сами недостаци који су мучили и муче до сада Српску књажевину условљавани су тиме што смо више пута понављали“ (подвукао В. К.) „већином увођењем у Србији оних начела за која се чврсто заузимају скоро све културне европске земље, уведених оправдано због тога што Србија тежи да се организује према битним и владајућим начелима тих држава. Ми осуђујемо та начела и тим више смо имали право да осуђујемо њихове лоше посљедице у Србији — земљи којој желимо да се боље организације. Тако, ако се у Србији притиска народнакупштина и народно представништво зар то исто нијесмо видјели и видимо у најцивилизованијим европским државама? Ако у Србији јача бирократија она је још јача у Аустрији и Француској, земљама, мора се признати, цивилизованим.“

У посљедњим реченицама цитираног одломка види се познати мотив дјела Живојина Жујовића. Ови мотиви се показују још јаснијим у тексту трећег прегледа, гдје се објашњава зашто је у Србији лоша трговина. „Имајући основе да у сваком моменту очекујемо понављање сличних догађаја“ (ријеч је о бомбардовању Београда 1862. године) „зар Србија није обавезна да стално буде на ратној ноzi, не заборављајући ни тренутка да је у опсадном положају? Шта осим деспотизма може проишјетати у сличној земљи? Када српско друштво протестује против полицијског угњетавања српска влада обично само указује на турску тврђаву“.

Осим нама већ познатих тема о српској трговини, Ж. Жујовић уноси у овој преглед нови садржај. Он скреће пажњу читаоца на положај града Ужице, изванредно важне тачке српске трговине која је дуго била „гнијездо јаничарских орлића“. Из тога он изводи закључак да се Турци учвршћују не само око већ и унутар Србије. Он поново изражава своје незадовољство тиме што се српска влада сагласила да исплати 450.000 рубаља у сребру за тврђаве које су Турци уступили Србији послје догађаја из 1862. године. „Зар Турци“, напомиње Жујовић, „нијесу правно били обавезни да се иселе из Србије према директном српско-турском споразуму постигнутом прије двадесетак година. Ако би српска влада повела спор са Турцима о том питању, тешко да би икада била приморана да исплати поменутих 450.000 рубаља у сребру. Докле под се пуцањ турских топова може разлећи у сваком моменту над српском пријестоницом, Србија је обавезна да брижљиво чува сваки проци, не треба да склапа сличне послове не само са Турцима већ ни са било киме“.

Историјски задатак Српске књажевине и њеног народа Живојин Жујовић одређује на сљедећи начин: „Задатак Србије је велики и од његовог рјешења зависи живот Србије као независне државе. Она је дужна да буде спремна да помогне покореним Србима и стане на њихово чело; она је дужна да се свим Србима и са њима живи једнаким животом. Њена полуслобода у оно вријеме када остали Срби гину у ропству а она сама не тежи да их ослободи под било каквим условима била би, по нашем мишљењу, старјешина од ропства читавог Српства. На европском хоризонту допађаји се смјењују и као густе градобитни облаци видљиво се припремају да се разбијесне, може бити онако као у вријеме Наполеонових ратова. Србија је дужна да буде спремна да дочека такву опасност јер иначе може лако платити свој пропуст. Млетачко питање несумњиво је, овако или онако, повезано са самосталним животом Српске књажевине, а рјешавање тог питања је на дневном реду. Због свега тога од нужде ћеш бити против било каквог давања новца Турцима. . . Срби, уосталом, вјерују да књаз све то има у виду, али да су се ствари замрсиле зато што он једноставно сада не може другачије дјеловати“.

У задатак овог рада не улази свестрана анализа ове и других тврдњи Ж. Жујовића с гледишта одређивања његових социјално-политичких погледа, као јавног радника, и његовог погледа на свијет уопште, као мислиоца. Али у датом случају тешко се уздржати од искушења да се упореде погледи Живојина Жујовића и његовог наслједника познатог социјалисте—утописте Светозара Марковића о тако важном питању као што је одређивање историјског задатка српског народа у периоду довршавања буржоаско-демократске револуције. Једно такво упоређење даје више могућности за објашњење како сличности тако и разлика у њиховим погледима него, може бити, стотине страница широког разматрања о тој теми. „Српски народ“, писао је Светозар Марковић шест година последије појаве горе наведеног пасуса, у својој познатој књизи „Србија на Истоку“, „нема другог изласка до револуције на балканском полуострву; револуције која би се завршила уништењем свију држава што данас смећу да ти народи не могу да се сједине као слободни људи и равноправни радници; као савез општина — жупанија — држава — како им најудесније буде.

Државна снага, којом располаже данас Србија припада српском народу што у њој живи. Српски народ не може корисније за себе употребити ту снагу, но да произведе потпуну револуцију у Турској и да се помоћу револуције изврши потпуно ослобођење — своје и друге угњетене браће“.¹⁹

Коментари у датом случају су излишни.

¹⁹ Светозар Марковић, *Целокупна дела*. Свеска шеста, Београд 1892, 167—168.

На крају прећет словенског прегледа Ж. Жујовић се дотакао питања развоја српске књижевности, али немајући могућности да се на том важном питању детаљно задржи, опарнички се на обећању да се на њ врати други пут.

Четврти члан словенског прегледа објављен је у броју 24 „Ведомости“ од 24. јануара (5 фебруара) 1866. године. Он је штампан на првој страни, одмах послје телеграма из иностранства, на мјесту предвиђеном за уводнике. Као и прва три прегледа, чланак није потписан, али на везу овог чланка са онима које смо већ разматрали указује сам аутор на почетку чланка.²⁰

Четвртим словенским прегледом завршава се разматрање питање југоисточних Словена. Он је у цјелини спољнополитичком положају, различитим аспектима познатог источног питања. „Не гледајући на читаву своју савремену биједу у коју их је судбина свалила, не гледајући на сву своју потлаченост и вјековно уклањање од учешћа у историјским судбинама човјечанства, југоисточни, прекодунавски и засавски Словени су на својим односом према свима другим европским народима нарочито интересантни за сваког политички образованог човјека а тим више за људе који се баве политиком уопште. Ту почиње „источно питање“...“

Ово није први пут да се Жујовић у својој новинарској дјелатности у Русији осврће на источно питање. Истина, овог пута он га разматра шире и дубље, у односу према свим Словенима у Турској царевини. „Источно питање није локално, није само источно, већ европско питање, питање које притиска макар и са неједнаком снагом интересе уопште свих европских народа, питање чије рјешење треба да се одрази на читаву Европу“. Упоредо са тим Жујовић подвлачи да се источно питање прије свега најнепосредније тиче народа који насељавају Јужне и Југоисточне дјелове Турске царевине.

Владајућу и политичку организацију тадашње Турске царевине аутор карактерише као „потпуни анархизам“, како „изузеће из општеевропског политичког поретка“, као форму „без сопственог унутрашњег садржаја“, „политичку фикцију“. Зашто она ипак постоји у таквом облику скоро читав вијек? — питао се аутор. Одговор није нов — благодарећи политичкој подршци коју јој указују скоро све европске државе, то је први и главни разлог, а презрелост, дискорност и незнање њеног становништва други је другостепени разлог.

„Зашто је потребна Турска царевина Европи“? — пита се Жујовић, — „Зато, одговара европска политика, да се не би нарушила политичка равнотежа. То је општеевропски одговор. Пос-

²⁰ Чланак почиње реченицом: „Прије но што пређемо са нашим прегледом на Западне Словене, који представљају најбројнији елемент Аустријске царевине, дужни смо да се још мало задржимо на словенском Југоистоку, на оним народима који су били предмет прва три чланка нашег прегледа“ (подвукао В. К.).

тоји још и посебан одговор. Ради тога, кажу Енглези, да се не бисмо лишили пласмана производа наше индустрије на турским тржиштима с једне и увоза јефтиних сировина из Турске царевине с друге стране, То исто каже и француска влада, Ради тога, говори Аустрија, да се на рачун Турске не би проширила руска власт. И да се Аустрија не би лишила повољног пласмана производа своје индустрије на тржиштима сусједних јој подунавских књажевина и крајњих сјеверозападних крајева Турске царевине). Даље, Аустрија сматра себе суларнициом Русије у питању овладавања областима Турске империје које су јој пограничне јер, иако сматра Аустрија, што се даље буде чувала европска равнотежа, тим више ће јачати њен утицај на јужнословенске земље а она имати више шанси да у повољним околностима овлада макар неким јужнословенским земљама. Но јачање Аустрије је неповољно за Италију и Пруску, као што је с друге стране непријатно за читаву Европу јачање Русије на рачун Турске. Ето то је та управо ђаволска мржња“, закључује Жујовић, „у коју се заплела европска политика према Турској! Ето то углавном условљава ropство више десетина милиона људи на европском Југоистоку! Европски свијет са благородним негодовањем говори о ropству црнаца али истовремено држи у ropским оковима и то у Европи више десетина милиона бијелих“.

У закључку дијела четвртог словенског прегледа српски демократа се дотакао трију питања: 1) Зашто се западноевропска политика плаши руског утицаја на Југоистоку и колико је то оправдано?; 2) Шта радити с Турцима у Европи последије рјешења источног питања? и 3) Колико дуго ће се одржати ropство Јуто-словена?

Од времена кримског рата, говори Жујовић одговарајући на прво питање, на Западу не престају да говоре да „Русија свим снагама тежи да помакне своје границе даље према Југу и Југозападу...“, да је та њена жеља последица „директног политичког министарства“. „Само по себи се разумије“, утврђује он, „да је руски утицај изванредно јак на Југоистоку. Бугари полажу своје наде на Русију више него на себе саме. То исто је могуће рећи и о свим Србима уопште искључујући можда Србе у Аустрији. Ипак, при томе треба разликовати просте од школованих слојева међу јужнословенским живљем. Школовани слојеви су по свом односу према Русији у потпуном неспоразуму са својом средином. Прости народ на Југоистоку је необично одан Русији, школовани пак дио тог народа више гледа на другу страну. Бугари су, уосталом, у том погледу знатно другачији. Овдје има много школованих људи који скоро у потпуности дијеле осјећања од простог народа према Русији и сви они су се школовали у разним руским школама“. Али такав став, продужује Жујовић, није ни мало опасан за Европу, „зато што упоредо са оданошћу југоисточних Словена према Русији они су још више одани самим себи... Управо идеја о само-

сталном животу југоисточних Словена више него било шта везује их са Русијом. Осјећајући да су немоћни да изборе своју самосталност сопственим мачем, ти народи чекају и чврсто се надају да ће им Русија као сродна земља и истовремено толико моћна помоћи и да им једино Русија и може указати помоћ“. (подвукао В. К.).

Питање Турака који су живјели у Европи може, по мишљењу Жујовића, бити врло лако ријешено: „Ако они живе у Европи упоредо са југоисточним Словенима ништа им не смета да тамо живе и од сада. Нека само буде другачији њихов однос према сада покореним југоисточним Словенима и Румунима, нека Турци живе на свој рачун а Словени на свој и питање се рјешава на најпростији и најбољи начин“.

Што се тиче трећег и посљедњег питања, на њега аутор одлучно одговара непоколебљиво вјерујући у коначну побједу национално-ослободилачког покрета Словена у Турској. „С једне стране прошлост југоисточних Словена а с друге карактер борби Срба из Књажевине за слободу и њихово ослобођење, радови Херцеговаца, Босанаца и Црнопораца с Турцима, спремност Бугара да се стварају под српску заставу чим се они сукобе са Турцима, као што је доказано у 1862. години свједоче да се на југоистоку приближио крај словенском ropcтву“.

Трезвена и смишљена анализа међународног положаја Словена у Турској средином шездесетих година XIX вијека особито на плану перспективе њиховог ослободилачког покрета дозволила је српском демократи да предвиди коначан резултат упорне вишевијековне борбе јужнословенских народа за своју слободу. Неће проћи ни 10 година а са невидљеном снагом букуће највећа балканска криза која се икада до тада појавила за читаво вријеме постојања источног питања. Њен резултат биће да ће већина југоисточних Словена уз директну помоћ Русије добити своју политичку независност.

Посљедњег дана јануара 1866. године у бр. 31 „Ведомости“ објављен је пети словенски преглед. То је био први чланак потписан са „Србин“. Он је почињао реченицом „Упознавши читаоце са Словенима који су непосредно и директно потчињени Турцима прелазимо на Словене потчињене Њемцима а при томе овог пута само аустријским Њемцима“. На основу тих ријечи и почетка четвртог прегледа, са пуним правом можемо приписати псеудону „Србин“ и све словенске прегледе које смо разматрали. Пети чланак словенског прегледа поред потписа има и ту особеност што је нумерисан редним бројем — римским IV. Могуће је да је то штампарска грешка, пошто је преглед у бр. 31 „Ведомости“ био пети по реду; могуће је, затим, да је два чланка о Српској књажевини Жујовић сматрао једним. У сваком случају то је први и једини чланак од свих словенских прегледа који је имао редни број. Код осталих осам словенских прегледа није било овакве нумерације.

Сагласно обећању, Жујовић је свој пети преглед посветио западним Словенима тачније: Словенима у Аустрији. „Словени у Аустрији — то је пушта и тма. . . Ако се погледа са словенског гледишта на Аустријску царевину, прије свега пада у очи да се над свима народима који је чине (Словенима, Мађарима, Италијанима и Румунима) надвисује један дух, једна идеја, а то је њемачки дух, њемачка идеја“. Опромна већина Њемцима туђих елемената у Царевини, како каже коментатор, „пада ничице“ пред свемоћном силом њемачког духа.

Прелазећи на карактеристику посебних група Словена у Аустрији, Жујовић се нарочито задржава на положају Срба у Царевини. Изузимајући Србе у Далмацији сви остали Срби у Аустрији улазили су у састав земаља мађарске круне. „Фактички никаквих, земаља мађарске круне, не постоји“, пише Жујовић, „због тога што у Аустријској царевини постоји само једна стварна круна, управо круна Хабзбурговаца која сада припада цару Франју Јосифу. Но, de iure постоји макако се говорило покрет народа земља Мађарске круне у вријеме познате мађарске акције 1848—1849. године“. Тада је пред Словенима у Аустрији поникло питање да ли да се приближе Мађарима или Хабзбурговцима. Као што је познато, питање је у крајњој линији ријешено у корист Аустрије. Међу Мађарима и Србима почела је жестока борба. Србима су помагали добровољци из Српске књажевине, на челу са сенатором Стеваном Кинићанином. Вријеме последије 1848. године по мишљењу Жујовића, ни најмање није измијенило непријатељски однос међу та два народа. „Само српска интелигенција“, примјехује он, „обуздала је у извјесном степену у себи ту мржњу, да не би обраћала пажњу на то како се односе Мађари према Србима“. У српске интелигенције у Аустрији постоје оне исте политичке партије које су постојале у периоду догађаја 1848. године: „мађарони, хабзбургомани, народна партија и на крају клерикали“. Међу њима у последње вријеме постала је најугицајнија народна партија којој стоје на челу адвокати Милетић и Чарнојевић. „Ти људи“, пише коментатор, „су стварно и душома и тијелом одани народној ствари; главни предмет њиховог старања је народна слобода и образовање народа“. То је и разумљиво, пошто привилегије које су Србима дате приликом њиховог пресељавања у Аустрију крајем VII вијека „никада нијесу у стварности постојале и нијесу могле постојати све док је девиза *унутрашње аустријске политике била систематски притисак и обука на аустријски начин свих елемената који образују Аустријску монархију*“, примјехује аутор. Као потврду својих ријечи Жујовић наводи случај са „конгресом“ који је, на крају, први пут последије годину дана сазван 1863. године. „Показало се да је министар Шмерлинг ради тога и дозволио Србима из Аустрије да се сакупе на конгрес да би се исмејавао над свима њиховим привилегијама“. У последње вријеме последије пада владе Шмерлинга, продужава Жујовић, околности као да су се измије-

ниле на боље за све аустријске држављане, а међу њима и за Србе. Децентрализација је замијенила Шмерлингов централизам. Нови курс владе Белкредија („Словена по поријеклу, али Њемца по политичком увјерењу“, како га карактерише Жујовић) био је прокламован познатим септембарским манифестом; почели су се сазивати свемогући сејмови и „живот аустријских Словена је прокључао као никада“.

Износећи сопствено мишљење о посљедицама новог политичког устројства које је прогласила аустријска влада за Царевину у цјелини, Ж. Жујовић је у петом прегледу писао сљедеће: „Ми лично (тј. писац ових редова) јако сумњамо у дуговјечност тог устројства. . . Мислим“, продужава он, „да логична и до краја спроведена децентрализација води ка распаду и дакле к паду Аустријске царевине брже од најстрожег централизма. Ван централизације Аустријска царевина се одржава на културној супремацији аустријских Њемаца над другим народима у Аустрији. Децентрализација у Аустрији, као и увијек треба да подигне културни ниво свих аустријских народа и што више га приближи нивоу њемачке културе; идеја народности треба са своје стране да што више разједини прупе вишенационалног становништва. Када пранице тих прупа буду одређене тачно према сазнању и потребама народа, тада ће требати или признати их као законите, или пак објавити рат идеји народности и поново, макар и касно, прихвати-ти се централизма“.

Али то није једино питање које убрзава пад владе Белкредија. Однос Мађара са Царевином, по мишљењу Жујовића, истиче се овдје на прво мјесто. То питање заслужује нашу нарочиту пажњу због тога што карактер његовог третирања доводи до озбиљнијих несугласица између писца словенског прегледа и редакције „Санкпетербургских ведомости“. Ево како је то питање разматрао Жујовић: „Мађари хоће да буду везани са Њемцима једино преко личности заједничког цара, а ван те личне везе да буду потпуни господари на земљама мађарске круне“. На крају крајева, при таквом дуализму Мађара, садашња Аустријска царевина треба да уступи мјесто мађарској царевини, или ће се распасти на двије независне монархије: аустријску и мађарску. Ова мисао, очигледно још одлучније него прва, квари планове владе Белкредија. Шта више, мађарски дуализам води директно ка обнављању допађаја из 1848. године“. Развијајући ту мисао, српски демократа је дошао до закључка против кога је одлучно била редакција „Ведомости“. А тај закључак је сљедећи: „Мађари“, писао је Жујовић, „не хоће да знаду ни за какве друге националности осим Мађарске на „земљама мађарске круне“. (Подвукао В. К.). „На тај начин Мађари су дуалисти једино у односу према Њемци-

ма, а у исто вријеме су најјачи централисти на широком простору „земаља мађарске круне“.²¹

Ствар је у томе што су се „Санктпетербургске ведомости“ у наредном 32. броју само дан последије објављивања петог словенског прегледа, у рубрици „Најновији политички догађаји“ подробно задржале на Адреси Мађарског сејма. Дајући општу оцјену Адресе Сејма, новине су подвукле мисао да ће даља судбина Мађарске зависити више од свега од политичке мудрости самих Мађара.

У броју 33. од 2/14. фебруара 1866. године Редакција је посветила том питању специјални уводник под насловом „Аустрија и Мађарска“, а у броју 35. од 4/16. фебруара поново се вратила на то питање, овог пута ради тога да би изразила своје неслагање с аутором словенског прегледа објављеног у броју 31. ових новина. Најкраће речено, основна неслагања Редакције са својим сарадником била је у Њедећем: Адреса коју је разматрао Мађарски сејм дозвољавала је, по мишљењу Редакције да се мисли да Мађарска неће поновити жалосну прешку као ону када се чак Кошут борио за увођење мађарског језика у Хрватској. У Адреси је изражена спремност да се ступи у преговоре са Хрватском као нација са нацијом“, тј. на начелима једнакости. Коначно, изјављује Редакција, још је далеко да се пређе од ријечи на дјела, али је и поред тога она склона да мисли да „горко, тешко искуство није бескорисно и да о будућности питања мађарско-словенских односа не треба судити искључиво према прошлости“.²²

Ослањајући се на параграфе Адресе Мађарског сејма наведене у чланку, Редакција је одлучно изјавила да се она „никако не може сагласити са писцем Словенског прегледа (у броју 31. наших новина), да Мађари на земаљама мађарске круне не хоће да знају ни за какве друге националности осим Мађарске (Подвукао — В. К.). „а те ријечи су штампали само као израз једног од мишљења које влада међу Јужним Словенима“.

Живојин Жујовић није могао прихватити овакво мишљење Редакције, па је написао опширно „Писмо уреднику“, у коме убједљиво брани своје гледиште, чиме је изазвао још оштрију полемiku. То писмо је објављено заједно са одговором Редакције на мјесту предвиђеном за уводник под насловом „Мађари и Словени“

²¹ Пети словенски преглед завршава се овим пасусом: „Све те околности, као што је познато, изазвале су на политичкој позорници Аустрије Метерних, Вах, Шмерлинг и други. Ако је истина да једнаки услови рађају једнаке посљедице, зашто није могуће допустити да нови Метерних може сутра заузети мјесто Белкредија? Срби, макар у Аустрији, увијек ће препоставити метерниковски јарам мађарском јарму. Паметни Метерних никада неће тако жалосно и тешко притискати аустријске поданике како су то способни да чине Мађари. Зато, по мишљењу писца ових редова, нови политички поредак у Аустријској царевини неће се дуго одржати, овај поредак је и одеве прелазан и у најближе вријеме уступиће мјесто новоме. Бољему или горему? Бог зна“.

²² С—Петербургские ведомости, бр. 35, 4/16. фебруар 1866.

у бр. 48. од 18. фебруара (2. марта) 1866. године. У међувремену од излагања 35. до 48. броја, Жујовић је објавио у новинама два прегледа о Чешкој и Моравској.

Шести чланак словенског прегледа објављен је у броју 37. од 7/19. фебруара 1866. године и имао је поднаслов „Чешка и Моравска“, а седми („Ведомости“, број 44, 14/26. фебруара 1866. године био је директан наставак шестог и није имао никаквог поднаслоа. Оба су била анонимна.

Оба чланка су посвећена историји Чешке и Моравске: први историји чешког народа од најстаријих времена до бјелогорске битке 1620. године, а други — историји чешке и Моравске за два и по вијека послитје те битке.

На почетку првог чланка о Чешкој Жујовић издваја врло важну околност која игра одређену улогу у историјском развоју ове пране западних Словена. Он указује на двије околности. Најприје — изолованост од самог почетка Чешке и Моравске од осталих земаља, што је имало, по његовом мишљењу, „одлучујући утицај на судбину Чеха и Моравца“. Затим — утицај римске цивилизације, која је лишила Чехе могућности развоја националног стваралаштва. „Упорност коју су показали Чеси у односу према том судбоносном притиску силе, њихов напор да се самостално развијају из сопствених животних сокова, исцрпљује читаву историју Чеха и Моравца до најновијих дана“ — утврђује Жујовић. Карактер тог отпора условљен је унутрашњим околностима живота Чеха и Моравца, њиховим политичким и социјалним устројством. Што се тиче друштвено-политичког уређења Чеха и Моравца, Жујовић говори да је оно „од самог почетка државног живота Чеха и Моравца било таквог својства да не само што није отварало приступ слабијем или јачем утицају у Чешкој и Моравској већ и сам није имао у себи довољно животних снага; он је био заснован на политичкој неправди, на традицији с једне и роштва с друге стране; то је било такво уређење које је у ствари било карактеристична црта свих средњовјековних друштва“.

Историју Чеха и Моравца до бјелогорске битке Жујовић је дијелио на четири периода: постојање независне Чешке до Болеслава Храброг; период велике зависности (X до XIV вијек); хуситички покрет и, на крају, постхуситички период који се завршава potpunим губитком независности земље 1620. године. Он је сваком од ових периода дао кратку али јасну карактеристику.²³

Поменуто опширно Жујовићево „Писмо уреднику“ објављено је у броју 48 Санктпетербурских ведомости“ од 18. фебруара (2. марта) 1866. године, са такође опширним одговором Редакције

²³ Због недостатка простора не можемо детаљније обрадити овај Жујовићев преглед. Напомињемо да је други Живојићев преглед о Чесима објављен у *С—Петербурские ведомости*, бр. 44, 14/26. фебруара 1966. У њему је Жујовић покушао да одговори на питање шта је Чешка урадила у току последња два и по вијека. Одговор није био утјешан.

(осам страница откуцаног текста) који је имао наслов „Мађари и Словени“. Полемика између „коментатора питања југозападних Словена“ у новинама и њене Редакције изузетна је појава која заслужује нарочиту пажњу. А ствар није толико и чак не у томе да се пресуди ко је био у праву у том спору мада и то није без интереса). Од тога је важнија друга ствар: полемика дозвољава да се уоче идејне, класне позиције полемичких страна у словенском питању — српског демократа Ж. Жујовића, који је у току двије године руководио словенском рубриком „Ведомости“, с једне, и уредника ових новина, руског либерала В. Ф. Кюрша, који је уређивао ове новине од 1863. до 1875. године, с друге стране. Ово је важно и због тога што до тада изгледа није било несугласица између Редакције и њеног сарадника у питању третирања словенских питања на страницама новина. Шта више, за вријеме сарадње Живојина Жујовића у новинама догодило се, као што смо навели, да га је Редакција ангажовала да напише уводник, што само може свједочити о пуном јединству њихових погледа. Та нам околност омогућава да изведемо за нас важан закључак: материјале словенске рубрике у новинама о којима је ријеч Редакција, као што се види, није поправљала. У сваком случају ми немамо тако сигуран доказ, али један напис полемичког карактера који ћемо размотрити, не искључује већ потврђује закључак који смо изннјели.

Неоспорно је да „Писмо“ припада Жујовићу. Прије свега, оно је имало добро познати псеудоним „Србин“, а затим — на то директно указује његова прва реченица у којој се каже: „Милостиви г(осподару), у броју 31. новина које Ви издајете у којима сарађујем као коментатор питања југозападних Словена“ (sic! — Подвукао В. К.) објавио сам овај чланак у којему сам изложио свој поглед на ствари аустријских Срба и на њихов однос према Аустријској царевини као цјелини и Мађарима посебно“.

Разлог за полемику између Живојина Жујовића и Редакције „Санктпетербурских ведомости“ познат нам је из претходног излагања. И формално и суштински њу је изазвала следећа реченица из Жујовићевог прегледа о аустријским Србима, објављеног у броју 31. новина: *Мађари не хоће да знаду ни за какве друге националности осим Мађарске на земљама мађарске круне*“²⁴. Замјерке Редакције²⁴ нијесу биле убједљиве за Жујовића. „Писмо уреднику“ садржи доступну аргументацију као доказ исправности гледишта које је изнио српски демократа у свом петом прегледу. На то директно указује у писму: „Његов“ (писма — В. К.) „циљ је довољно шкакљив, то ја признајем“, писао је Жујовић, а то је управо да одбрањим исправност мог гледишта о савременим догађајима у Аустрији, а упоредо са тим да укажем још на то да није тачна мисао изнесена у примједби на мој чланак, објављена у

²⁴ С—Петербургские Ведомости, бр. 35, 4 16. фебруара 1866.

35. броју „Санктпетербургских вѣдомости“ од 4/16. фебруара 1866. године. Надам се“, продужава Жујовић обраћајући се Коршу, „да ће истина, која је до сада“ (подвукао В. К.) „била за вас дража од свих обзира побјеђити и сада и да неће бити никаквих сметњи за штампање овог мога писма“. Ријечи које смо подвукли у последњој реченици још су један доказ за тврдњу коју смо изнјели раније. То се потврђује и реченицом из почетка писма: „По неким знаковима“, писао је Жујовић „који су се показали у мом поменутом чланку“ (sic! — Подвукао В. К.) „увидио сам да се редакција „Санктпетербургских вѣдомости“ разликује са мном у гледању на мађарско-аустријско питање и штампала мој чланак једино као израз једног од мишљења која постоје међу Јужним Словенима. Стварно, мој закључак се потврдио у 35. броју ваших новина. Важност догађаја који се сада одигравају у Аустријској царевини, догађаја у којима главну ријеч игра Мађарска, побудила ме да напишем ово писмо“.

Што је то „неки знаци“? Да ли је била ријеч о могућим скраћивањима, или редакторској исправци мисли аутора, или пак о томе што је тај чланак први у серији словенских прегледа био потписан псеудонимом Живојина Жујовића — „Србин“ без његове сагласности? На то је за сада тешко одговорити. У сваком случају, судећи по карактеру тог писма Коршу, могуће је претпоставити да ти „неки знаци“ нијесу имали принципијелан карактер. Ми сматрамо да је Редакција ставила његов потпис без знања аутор испод петог прегледа, да би имало основе да у својој примједби изјави да је штампала наведене ријечи о томе да Мађари не признају никакве друге националности осим мађарске на територији земаља мађарске круне „једино као израз једног од мишљења која постоје међу јужним Словенима“.²⁵

Прослједимо нову допунску аргументацију коју је Жујовић наводио као доказ исправности своје оцјене ондашњих догађаја у Аустријској царевини. Прије свега, он се противи томе да је његов поглед „израз једног од мишљења која постоје међу јужним Словенима“. „Дозволићу себи“, писао је Жујовић, „да та реченица није тачна, јер она води ка закључку да је мишљење које сам изнио, мишљење партије, случајно мишљење, прелазно, само релативно исправно. Да ли је оно такво у стварности?“ Као што се види, Жујовић је хтио рећи тиме да не припада ни једној од јужнословенских партија и да је своју оцјену износио као независан човек полазећи од објективних критеријума. Питање критеријума за овакве или онакве оцјене друштвених појава заузима у политици важно, скоро централно мјесто. Погледајмо испочетка како га Жујовић рјешава. По његовом мишљењу, одређујућу улогу овдје играју чињенице, и само чињенице. Те чињенице он прије свега позајмљује из „Примједби“ саме Редакције. И на тој ос

²⁵ Исто.

нови долази до закључка да то није његово лично мишљење, већ „глас историје, њен закључак“. Историја не зна за друге односе Мађара према другим нацијама које живе на „земљама мађарски сруне“ осим тираничких односа, „деспотски централизаторски то је неоспорно“. По мишљењу Жујовића, то је историјски оформљена политика, условљена тиме што је „Мађарска земља магната и панова, људи сатрапских схватања које ништа није у стању да уништи или измијени, за што као поразан доказ може да послужи Пољска. А међу пољским и мађарским магнетима и пановима није било и нема никакве стварне разлике“. У току 17—18 година које су протекле од револуције 1848—1849. године, како тврди Жујовић, бит те политике се није измијенила. Мађари није су у току тог времена ниједанпут покушали да се помире с аустријским Словенима. Као доказ за то он се ослања на кореспонденцију „Из Мађарске“ у лавовском „Слову“ о изборима за тадашњи Мађарски сејм, на чланке мађарских публициста о Чешкој. А што да се каже о Адреси Мађарског сејма, која је била главни адут у полемици Редакције са Жујовићем? Српски демократа није сматрао да треба придавати тако велики значај помирљивим ријечима и обећањима Адресе, као што је то чинила Редакција. „Ја не вјерујем ријечима Адресе коју је саставио Мађарски сејм. Те ријечи нијесу глас читаве мађарске нације већ само њеног дијела, управо мађарских магната. Јер тамо гдје је магнатство тако јако као што је у Мађарској Адреса Сејма не може служити као израз осјећања, мисли и тенденција читаве нације, у таквим адресама чује се глас само најмоћнијег елемента нације“. Но у таквом случају чиме треба објаснити нове мотиве, јасно изражене у Адреси, ако су њу састављали мађарски магнати? И на то питање налазимо одговор у Писму. Ако га треба укратко и ријечима оригинала рећи, треба навести: циљ адресе састоји се у томе „да одједанпут даде Мађарима одлучујућу премоћ у читавој Аустријској царевини. . . Адреса тежи да мирним начином освоји за Мађарску оно на шта су се њена копља већ једанпут полдомила. . . То је тактика“ (да се Хрвати не би окренули Аустрији као у 1848. години — В. К.) „Циљ Адресе је да се придобије аустријски цар, пошто је он у тако замршеном положају. . .“

И тако чињенице говоре против Редакције. Оне потврђују гледиште Жујовића, а не став Редакције. На тој основи српски демократа је извео закључак да је Редакција пожурила са својим закључком да је једини остонац за њено неслагање „*субјективно осјећање*, вјере и нада на боље дане; за то се има основе једино у адреси коју је у посљедње вријеме разматрао Сејм“. „Нека буде то осјећање моћно као вулкан“ писао је Жујовић, „а ипак ће имати своје закоње, своју досљедност, коју одређује само „*мјера прошлих времена*“ и *више ништа*. За одређивање овакве ствари свако разматрање које се не заснива на историји, на чињеницама, 'на прошлим временима', је несигурно и фиктивно“.

Овдје прилазимо рјешењу главног питања које смо поменули на самом почетку разматрања полемике: чиме се руководи Жујовић дајући своју оцјену словенско-мађарских односа и са каквих позиција је прилазио њиховом рјешењу?

Одговор на то питање дозволиће нам да објаснимо не форму, већ суштину опора. Дјелимично он је свој израз нашао у цитату који смо навели и у коме се, макар и не сасвим јасно, говори о објективним законима који одређују друштвени развој сваког народа, па и мађарског. Још јасније та мисао је изражена у сљедећим ријечима из писма Живојина Жујовића: "И ја" (као и Редакција „Ведомости“ — В. К.) „са своје стране нема ништа против Мађара, као нације, већ напротив желим им сваку срећу која може постојати у овом свијету. Желим им пуну слободу, благостање и највеће успјехе. Но, ако је ова нација организована тако да не зна за успјехе без утњетавања других нација које се са њом граниче, ја их осуђујем, тј. осуђујем само њихове деспотске тенденције. Ја не волим магнатску нацију, у ма каквом се облику то магнатство показивало, а не волим је зато што је, мислим, магнатска нација по природи деспотска; Деспотизам је атрибут магнатства; горка тешка искуства могу бити поучна за свакога али не и за магната, могу разумети сваку али не и магнатску нацију“ (Подвукао В. К.). „Указујем опет на Пољску“. На тај начин, по мишљењу Жујовића, револуција 1848. године и оне социјалне промјене које је она изазвала (има се у виду прије свега укидање феудалног права) није довела до промјене социјалног састава Мађарске. Она је као и раније остала магнатска нација у којој су спахије настојале да играју руководећу улогу. Иако Жујовић то није директно рекао, ипак се из контекста писма види да Мађарској предстоји права, истински демократска револуција. До таквог закључка ми долазимо на основу одломка из „Писма уреднику“ који ћемо навести:

„Да би Мађарска заузела потребне, праведне, разумне и истински цивилизоване односе према сусједним јој нацијама, *дужна је да се реформише у свом унутрашњем социјалном уређењу, заснованом на начелу потпуно супротном од садашњег*. Такво начело треба да уђе у тијело и крв читавог мађарског становништва, на њему треба да се васпитава неколико мађарских покољења. *Међутим, колико ће, како каже пословица, остати празних капа док се све то на дјелу не оствари!*“ (Подвукао В. К.).

На тај начин, ако Жујовић у оцјени стања у ондашњој Аустријској царевини прилази са позиција сељачког демократе, у што смо се очигледно убиједили, Редакција „Ведомости“ прилази том питању са чисто буржоаско-либералистичких позиција. То није тешко пратити ако се анализира њен став према отвореном писму Живојина Жујовића. Ипак, зауставимо најприје своју пажњу на посљедњем пасусу Писма и постарајмо се да га прокоментаришемо. „Аутор примједбе“, говори Жујовић у том пасусу, „ослања се још

на вашег бившег запребачког дописника који је једно вријеме играо видну улогу у аустријској журналистици и такође, спремног да вјерује у повољне посљедице тешких, горких искустава које су Мађари доживјели. То позивање за мене није ни најмање убједљиво, јер су дописи из Загреба (ја сам их читао са великом пажњом) изражавали само лично схватање дописника. Ваши запребачки дописник, колико је могуће судити по његовим чланцима, је човек који се јако одушевљава личностима па је отуда и под њиховим утицајем. Даље, он јако мрзи Њемце и зато се улагује Мађарима. Али, када је ријеч о чињеницама, лична осјећања треба да умукну и очекују пресуду разуму.²⁶ Са тим дописником сам се више пута сужобљавао на подришту журналистике; Овај пут ја се са њиме размислиолазим у потпуности. Блиска будућност ће показати ко је био у праву“.

Мислим да пасус који смо навели потврђује нашу ранију претпоставку да је аутор дописа из Запреба у „Санктпетербургским ведомостима“ био Имбро Ткалац. То је он „једно вријеме играо видну улогу у аустријској журналистици“, издајући у Бечу на њемачком језику новине »Ost und West« које су уживале материјалну помоћ руског Министарства иностраних послова.

И, на крају, још једна примједба прије него што непосредно пређемо на анализу одговора „Ведомости“ на отворено писмо Живојина Жујовића. Мислим да се посљедња реченица Писма, у којој се каже да ће „будућност показати ко је био у праву“, односи не само на аутора дописа из Запреба већ ништа мање и на Редакцију „Санктпетербургских ведомости“.

Уводни чланак као и писмо Жујовића били су посвећени опширнијем изношењу гледишта Редакције на мађарско питање. Због тога нема потребе да се детаљно наводи читаву аргументацију аутора уводника, који досљедно одбацује наводе Жујовића, од првог до посљедњег. За циљ који смо поставили довољно нам је поменили најважније нове поставке које имају принципијелан карактер. Чланак почиње овако: „Мађарско питање које се сада примиће свом рјешењу интересантно је и важно за нас не толико по оним посљедицама које оно може имати за Аустрију а преко ње и за читаву Европу, већ и по том значају који има за једноплемене нам Лужне Словене. Ми радо дајемо мјесто у нашим новинама погледима Словена“ (подвукао В. К.)“ на то питање, увјерени да се полемиком може брже него било чиме доћи до његовог пуног разјашњења. Ми не одустајемо због тога од настављања спора који је поникао због неспоразума између нас и писца „Словенског прегледа“ у нашој новини па објављујемо писмо које је он посветио потребном развијању мисли да Мађари не хоће да знаду за друге националности на земљама мађарске круне осим за мађарску“.

²⁶ Читајући ову реченицу присјећамо се аналогне мисли коју је Жујовић изнио у рецензији на књигу В. И. Ламанскога.

Пошто је у изводу изложено аргументацију Жујовића, аутор чланка пише: „Прошлост народа може без сумње служити као основа за радућивање о његовој будућности, али само онда када међу њима нема догађаја, преврата који мијењају друштвено уређење а отуда је и карактер народа, када се народни живот спокојно креће ранијим путем, у ранијем правцу и према ранијим циљевима. Да ли се у таквом положају налази савремена Мађарска? — пита се он — и одговара: Не; Између Мађарске до 1848. године и Мађарске из 1866. године лежи читава провалија“. По његовом мишљењу догађаји 1848. године произвели су корјениту промјену, Мађарска се од средње развијене земље претворила у демократску (тј. буржоаску) земљу како у социјалном тако и у политичком погледу: феудално право је „ишчезло бестрага“ (подвукао В. К.); „изборно право је установљено на демократским начелима; Сејм је постао представнички орган у пуном смислу те ријечи... Сви слојеви су једнаки пред порезом“. Невоља је само у томе што је од 1849. до 1866. године искључујући само кратак период 1861. године „Мађарска била везана и за руке и за ноге, лишена сваке самосталности и сваке иницијативе“. Нека се Мађарска остави сама себи и нека добије политичку независност — све ће се одједанпут измијенити на најрадикалнији начин а у том склопу коначно и њена политика према словенским народима.

И тако, могуће је констатовати да, по мишљењу Жујовића, револуција 1848 — 1849. године ништа или скоро ништа није измијенила у социјалном саставу Мађарске (кључне позиције магнастава су остале неуздрмане); по мишљењу пак Редакције „Ведомости“, напротив, у Мађарској је извршен радикалан социјални преврат и она нема само политичке слободе која јој је сада ближа него икада раније.

Аутор редакцијског чланка је све своје наде за нови курс мађарске политике према Словенима полагао на либералну партију Деака. Он се ослања на Кошутов план о Дунавској конференцији, објављен 1862. године. По том плану Мађарска, Трансилванија, Хрватска, Молдавија, Влашка, Србија и Далмација сачињаваће би једну савезну државу, у којој би сваки члан имао самосталност. Своје прикривене мисли које одређују суштину става Редакције „Санктпетербурских вedomости“ у спору аутор је изнио у сљедећим ријечима:

„Већ 1848. године међу вођама Мађарског сејма било је људи који су схватили неопходност пријатељског споразума са Словенима. Такав је на примјер био први председник мађарске владе проф Балиани. Је ли дозвољено да се мисли“, питао се аутор, „да је последице догађаја 1848 — 1849. године увећан број тих људи?“ Одговор на то питање садржи суштину полемике о којој смо говорили на почетку, приступајући њеном разматрању: „Не треба заборавити да је партија Деака и Етвеша, која се сада налази на челу Сејма, била парализована у 1848 — 1849. години од партије

Кошута и да њена прошлост отуда нам не даје никаквих тачних сугестија о политици коју је она намјерна да води према словенском питању. (Подвукао В. К.).

Редакцијски чланак се завршава сљедећим ријечима: „Ми смо одговорили на све главне аргументе писма. . . али нијесмо исцрпели само питање и нећемо оклијевати да се на њега вратимо“. И Редакција је испунила своје обећање. Тачно недјељу дана касније („Санктпетербургске ведомости“, број 55 од 25. фебруара (9. марта) 1866. године) поново се појавио уводник под насловом „Мађари и Словени у Аустрији“. Други редакцијски чланак о мађарско-словенском питању није мање интересантан од првог. У њему је први пут у току постојања словенске рубрике у новини Редакција званично формулисала свој предлог на национално-ослободилачки покрет иностраних словенских народа средином шездесетих година прошлог вијека. У односу на аустријске Словене то пледиште се разликило са погледима уредника словенске рубрике и писцем словенских прегледа, што је и било, како је познато, разлог за полемику између Редакције и Живојина Жујовића.

Формулисање позиције новина у словенском питању аутор другог уводника (вјероватно је он писао и први) почео је издалека, опширним разматрањем о томе да „национално осјећање које покреће један народ, једно племе против другог“ није увијек и у свим околностима плодотворно. Оно је „благотворно“, каже аутор, само тада „када угњетени народ или онај који се сматра угњетеним може не само постићи већ и сачувати своју самосталност или жртвовати је добровољно у корист државе, родбинске му по крви и блиске по духу“. Као доказ тезе да „истовјетни разлози у различитим околностима воде или треба да воде ка различитим резултатима“, он наводи два случаја националних сукоба.

У једном случају, као на примјер у Млетачкој области, покорено племе сачињава мањи дио моћног народа који је изборио независност и слободу. Његову тежину за политичко сливање са тим народом не могу задовољити никакви компромиси. Раније или касније та тежња ће се завршити тријумфом народне ствари.

„У другом случају“, продужава аутор, „незадовољно племе је лишено било какве спољашње политике, окружено је националностима туђим или равнодушним према њему, остављено сопственим снагама одвећ безначајним по размјери, сувише незрелим према степену свог развоја. Покушај ослобођења“ (у том случају В. К.) „макар ако би и успио одвео би их само из зла на горе“. — У таквом стању, по мишљењу Жујовића, налазили су се у то вријеме Словени у Аустрији. Услјед тога у првом случају је могуће и треба одржавати национални сукоб, а у другом је искључена таква могућност јер би то довело само до погоршања положаја угњетеног народа. Какав закључак из тога изводи аутор? Он логички проистиче из разматрања које смо навели: „Гдје је неизводљива подјела, тамо остаје да се жели само зближавање и

пријатељство „То је теоријски, а практично у политичком животу, по његовом мишљењу, треба да изгледа овако: „У цивилизованог држави добро организованог, онај који напредује а не назађује, непрестано повећавајући грађанскоу једнакост и унутрашње слободе, такво зближавање не може никако бити названо немогућим“. мада на његовом путу постоји маса разноврсних препрека. Одавде треба да проистиче и улога штампе као пропагатора свестране помоћи том процесу и уклањања препрека на његовом путу.

Посматрајући из истог угла питање мађарско-словенских односа, аутор долази до закључка да „задатак Словена који живе на земљама мађарске круне треба да буду зближавање с Мађарима а не продужавање бесплодне борбе која тако скупо кошта и Мађаре и Словене“. Оба уводника су посвећена доказивању могућности и неопходности таквог зближавања. Јасно је да је при таквом ставу Редакције могуће било прећупати примједбу Жујовића која се односила на став Мађара према другим националностима.

Ипак, на томе се аутор чланка не зауставља, већ иде даље и прелази на конкретне, практичне савјете иностраним Словенима на плану њихове национално-ослободилачке борбе. Он одвојено посматра Словене у Турској од оних у Аустрији. Што се тиче првих, у чланку је речено: „Ми разумијемо да за Словене у Турској, особито за оне који имају знатан степен самосталности не може бити ни ријечи о зближавању са Турском, која фактички нема ничега заједничког са словенским елементом и која је близу коначне пропасти“. Сада нам је разумљиво зашто је у току 1864. и 1865. године владао мир између Жујовића и Редакције. У то вријеме српски демократа је писао углавном о Словенима у Турској, а у том питању су како се види из наведеног цитала имали исте погледе. Али у погледима за 1866. годину он је захватио дубље ово питање и скривене несугласице одмах су изашле на видјело.

Што се тиче југозападних Словена, у чланку се говори сасвим другачије, управо да „у Мађарској а не у Турској и за Словене у Мађарској постоји могућност за слободу не само у будућности већ и у садашњости“. Аутор детаљно разматра положај свих Словена који живе како у правој Мађарској (Словаци, Срби) тако и на територијама присаједињеним Мађарској (Хрвати). Што се тиче првих двају словенских народа, питање о њима је лако ријешити. Сложенија је ствар, са гледишта Редакције, са Хрватима. „Догађаји посљедњих година показали су да ли она има довољно снага да би сачували своју самосталност и против Аустрије и против Мађарске. Искуство посљедњих мјесеци свједочи о томе да је она недозрела за то. Расправе у Хрватском сабору су биле примјер нереди, његове одлуке — примјер нејасности идеја и неодређености жеља. Сукоби међу Хрватима и Србима о броју посланика из Сријема не обећавају мањини правду и непристрасност са стране већине, макар да и у једном и другом дијелу преовлађу-

ју словенска нација. Ево зашто многи од најбољих људи у Хрватској а међу њима и наш бивши загребачки даписник Ткалац, родом Хрват, даровити публициста, који је лишен било какве велике наклоности према Мађарима — не види за њу другог излазе осим тијесног савеза са Мађарима, савеза који би омогућио да остане неприкосновено све што је способно у Хрватској". (Подвукао В. К.).

Због необичне важности реченице коју смо подвукли принуђени смо да се на њој посебно задржимо. Сада се може констативати да смо били потпуно у праву када смо Имбру Ткалцу приписивали дописе из Запреба. До сада није било познато ништа о томе да је он сарађивао у руској периодичној штампи и да је био дописник „Санктпетербургских ведомости“ у току двије године.²⁷

Аутор уводника изводи слједећи закључак на основу цитата који смо навели о Словенима у Аустрији: „У даљој будућности може доћи по пуне независности и јединства у Аустрији; но у овом моменту они од њих који живе на земљама мађарске круне могу бирали једино између зависности од Мађарске и непосредне зависности од Аустрије“, (Подвукао В. К.). „То зна и писац Словенског прегледа“, у нашим новинама; али он придаје првенство другој могућности. „Аустријски Срби“ — повори он на једном мјесту (Санктпетербургске ведомости, бр. 31) — увијек ће рађе прихватити метерниховски јарам него мађарски. Паметни Метерних никада неће притискивати са таквом грубости и варварством аустријске држављане као што је спремна да их дави Мађарске. У тим ријечима изражава се, као што смо рекли једно од мишљења која постоје међу јужним Словенима“, (подвукао В. К.) „али ми нећемо погријешити ако речемо да је то мишљење њихове мањине. У сваком случају желимо, у интересу Словенства, да то буде мишљење мањине. Историја нас убјеђује“ (подвукао В. К.) „да је њемачки утицај увијек био најмоћније оружје денационализације“.

Ова принципијелна разматрања Редакције „Ведомости“ изазивају најмање три примједбе. Пошто Жујовић није имао могућности да јавно одговори на њих, покушаћемо да то урадимо за њега и уз његову помоћ. У извјесном смислу нама је то лакше урадити, прије свега зато што смо упознати са читавим стваралаштвом овог српског демократе, а затим — на нашој страни је тако непристрастан и непогрешив судија каква је историја. Са дистанце од сто подина сада је могуће непогрешиво рећи на чијој је страни била истина и ко је био у праву.

Прва примједба. — По мишљењу аутора уводника, пред Словенима у Мађарској уочи стварања двојне монархије постављена је алтернатива: или зависност од Мађара или зависност

²⁷ Пошто то питање не спада у основни предмет овог прилога, овом приликом се на њему нећемо задржавати, остављајући да се на њега у специјалном раду поново вратимо.

од Аустрије. „О посебној словенској или русинској држави не помишљају чак ни најватренији њихови патриоти“. За тако рјешење питања нијесу сазрели не само они већ ни Чеси. На тај начин нема излаза из судбинске дилеме. Трећег пута у том периоду није било и није могло бити због објективног положаја Словена у Мађарској. У тим условима Редакција се залагала за савез мађарских Словена са Мађарском, пошто је „за брзи развој самоуправе и слобода“ она видјела у мађарској много више јемства него у другим дјеловима аустријске царевине“, а Живојин Жујовић је, по њеном мишљењу, давао првенство зближавању Словена у Аустрији с Аустријом. Но, дозвољено је упитати да ли је то тако? Да ли треба тако тумачити његове ријечи из петог прегледа. Тачно је да су и Жујовић и Редакција „Ведомости“ жељели добро упњетеним Словенима, тачно је да су они вјеровали да ће на крају крајева Словени добити своју пуну слободу и независност, тачно је и то да су обе стране биле сагласне да средином шездесетих година нијесу били сазрели услови за то. Разлика у њиховим погледима састоји се у томе што је српски демократа све своје наде у борби за националну слободу Словена полагао на народ, на чијем је просвјетењу тако добро служило његово оштро и талентовано публицистичко перо, а Редакција „Ведомости“ је вјеровала и надала се само у мађарске либерале. Као допунски доказ за то служе два мјеста у другом уводнику, из којих се јасно види блискост погледа руских и мађарских либерала: „Ми смо далеко од помисли“, пише аутор уводника, „да народ, постављен у такве услове“ (националне неправедности: — В. К.) треба да се одрекне од своје националности, потонувши у море народ који има државу; такав народ има право да у потпуности брани свој језик, своју вјеру, али треба да их брани тако да то одговара стварности, законитим и мирољубивим начином“, (подвукао В. К.).

Полагајући велике наде на развој самоуправе и слобода у Мађарској, аутор даје овакву карактеристичну примједбу на крају чланка. „Она нам је у толико вјероватнија у колико су *Дез и Етвеш*“ (подвукао В. К.), „већ од Шмерлинга и Белкредитја а гроф Алони — Туне и Бежа“. Ми не улазимо у разматрање питања колико је став Редакције сагласан са политичком линијом царске владе према Мађарској, јер то овог пута не спада у наш задатак. Желимо само да крају наше прве примједбе подвучемо да је Жујовић једнако осуђивао и њемачку и мађарску владајућу класу, које су угњетавале Словене не правећи међу њима никакве разлике. То се види из петог прегледа. То што је Живојин Жујовић посветио више пажње Мађарској него Аустрији учинио је због тога што је мађарско питање у то вријеме било најглавније политичко питање Аустријске царевине. Српски демократа је тако снажно ударио по Мађарима због тога што су они у рјешавању општеаустријских проблема „дуалисти само у односу према Нем-

цима, а у исто вријеме су најјачи централисти када је у питању широки простор земаља мађарске круне“.²⁸ У том и само у том смислу он је писао давању предности метерниховском јарму пред мађарским, јер у условима мађарске аутономије или независности Словацима би остало неизмјерно мање могућности за лавирање и компромисе него у уједињеној Аустријској царевини.

Друга примједба. — У другом редакцијском чланку разматра се смисао примједбе Редакције о том да она Жујовићеву изјаву о Мађарима сматра „само изразом једног од мишљења која постоје међу Јужним Словенима“,²⁹ видећи у Жујовићу присталицу зближавања аустријских Словена с Аустријом а не са Мађарском. Он је тако жестоко протествовао у свом „Писму уреднику“ управо због тога што није дијелио ни то ни друго мишљење, већ се придржавао свог сопственог гледишта, чији смо смисао покушали да објаснимо у првој примједби.

Трећа примједба. — Да би доказала исправност својих погледа Редакција у наведеном одломку позива у писмо и историју и изјављује: „Историја нас убјеђује да је њемачки утицај увијек био најмоћније оруђе денационализације“. Напоменимо да је историја такође била главни аргуменат у полемици Жујовића са Редакцијом. Која је од спорних страна била у праву, ко је боље знао и схватао историју и њене законе? — У одговору на ово питање не може бити двоумљења: То је писац словенских прегледа Ж. Жујовић. За то је довољно сјепити се закона који је три године послје је полемика коју разматрамо прихватио Мађарски парламенат 30. новембра 1868. године, а иронијом судбине добио је назив *Закон Деака — Етвеша*, за које су прије свега везали своје наде руски либерали у „Санктпетербуршким вџедомостима“. „Закон бр. XLIV о равноправности нација“ недвосмислено учвршћује мађарску хегемонију над упњетеним народима Мађарске краљевине — Србима, Словацима, Хрватима, Румунима и закарпатским Украјинцима. Он је установио да сви грађани Мађарске краљевине представљају у политичком смислу недјеливљу мађарску нацију. Мађарски језик је признаван за једини државни језик, обавезан у административним и судским установама. Овоме треба додати само то да је Закон Деака—Етвеша остао на снази све до распада Аустро—Угарске монархије 1918. године. У своје вријеме изнијели смо предпоставку да се завршне ријечи „Писма уредништву“ („блиска будућност показује на чијој страни је била истина“) односе не толико на аутора загребачких дописа колико на Редакцију „Санктпетербуршких вџедомости“. Ту своју претпоставку засновали смо на томе да је тачно годину дана касније Ж. Жујовић одговорио Редакцији, сумирајући тиме своју полемику са њом. У јануару 1867. године, у свом „београдском“ допису (у то вријеме Жујовић

²⁸ С—*Петербургские Ведомости*, бр. 31, 31. јануар (12. фебруар) 1866.

²⁹ С—*Петербургские Ведомости*, бр. 35, 4/16. фебруар 1866.

се налазио у Швајцарској), потписаном добро нам познатим иницијалима „П. П.“), он је писао: „Да, ваш ранији коментатор словенских питања није се преварио у разматрању о Мађарима. Гдје је пак она деликатност са којом су прије годину дана иступали Мађари према Хрватима? погледајте: Деак, Етвеш и Тиса Коломан (који вуче ка крајњој мађарској партији) пружају један другоме руку, налазећи тачку са које Пешта, пошто се сложила са Бечом, може гледати са висине на Словене“.³⁰ Занимљиво је да је ово написано скоро годину дана прије доношења Закона Деака—Етвеша.

Прије свог одласка из Петрограда Жујовић је у вријеме док се водила полемика, а и послје ње, успио да објави још два чланка у рубрици „Словенски преглед: „Галиција“ „Санктпетербургске ведомости“, бр. 51, 21. фебруара (5 марта) 1866. године) и „Фанаристи и разбојници у Бугарској. Херцеговини“ [„Санктпетербургске ведомости“, бр. 58, 28 фебруара (12 марта) 1866. год.].

Осми по реду преглед, посвећен Галицији, потписан је са „Србин“ (курзив), а девети и посљедњи је анониман.

У осмом члану словенског прегледа Жујовић се први пут у току своје вишегодишње публицистичке дјелатности у Русији прихватио освјетљивање положаја у Галицији. Због тога овај чланак за нас има велики интерес. Почетак чланка изражен је карактеристичним публицистичким стилем Жујовића: „Словену је тешко да пише прегледе о словенским земљама! Мисао се замара досадним предметом, енергија осјећаја слаби. Узмите било коју од земаља које смо прошли и скоро ничега пријатног нећете у њој примјетити. Свуда је мрак, незнање, ропство, ситно терорисање, интриге и ситничарења сваке врсте. А још се говори о моћном словенском роду)! . . . О, како би било пожељно да то буде истина! Али придјев „моћан“ не иде са именом Словена јер код њих се на сваком кораку види само немоћ и пуна зависност која проистиче из ње. Бугари служе Турцима и грчким фанариотима; Срби ван Књажевине служе Турцима, фанариотима и Њемцима, у Књажевини пак откупљују се одређеним и доста великим порезом, тј. такође служе Турцима; Хрвати служе Њемцима, Чеси такође Њемцима; Галичани такође. Други Словени су ван оквира нашег прегледа“. Посљедња примједба је и јасна. О Пољацима се није могло слободно и отворено говорити послје угушења пољског устанка 1863—1864. године од стране руског царског апсолутизма. Али зашто су из словенског прегледа испали Хрвати — остаје законетно. Долазимо на помисао да то није због тога што су се гледишта Редакције и Жујовића разликивала у питању Хрвата? Тешко је замислити друго објашњење за то.

По мишљењу Жујовића, положај Галичана уопште, а у турској галицији посебно, изазива утисак тежи од било којег у сота-

³⁰ С—Петербургские Ведомости, бр. 34, 3/15. фебруар 1866. Допис из Београда.

лим словенским земљама. Русински Словени подијелили су се на два дијела: један дио живи измијешан са Пољацима и Њемцима, а други са Мађарима. У једном случају животним полугама управљају пољски, а другом — мађарски магнати и панови. „Русински елемент и тамо и јовдје тине у мраку“, пише Жујовић: „Русин је гоћен, потопљен у загушано незнање и само понекад се чује његово стењање, протестовање против неприкривеног деспотизма, против тиранског панства и хладног бирократског притезања“. Нарочито га је узнемиравало пољско магнатство и панство које није престајало да тврди да „у Галицији нема никакве Русије, већ постоји само Пољска и Пољаци“, и то у оно вријеме када „русински представник на галицијском Сејму држи пред њима опширан, паметан говор на русинском језику“. Позивајући се на лавовско „Слово“, Жујовић наводи чињеницу о изборима посланика за галицијски Сејм, која свједочи о грубој самовољи магната који су онемогућавали туђа права.

„Заштита права коришћења језика представља врло занимљиву савремену чињеницу у животу вишејезичких народа у Аустрији“, пише Жујовић. „Та права бране Срби, Хрвати, Чеси и на крају Русини. Али Хрвати, Срби, Чеси траже изједначавање права коришћења са њемачким језиком, званичним, државним језиком, онда која несрећни Русини траже изједначавање права њиховог језика са језиком Пољака са којима заједнички живе. Панови се томе противе, најприје због тога што не постоји никакве галицијске Русије, а затим олуца што русински језик није још довољно изграђен да би био равноправан на примјер са пољским језиком на галицијском Сејму“. Први навод српски демократа одмах одбацује као нешто што не заслужује пажњу, а што се тиче другог, он га такође одбацује, показујући при томе дубоко филолошко знање. „Други пански доказ уперен против русинског језика“ говори он, „може бити увјерљив једино са гледишта панске логике“.

У посљедње вријеме Русини су се пробудили и ријешили озбиљно да се осамостале. Своју диобу са Пољацима ријешили су да почну од језика. Такав обрт ствари допао се српском демократи. Наводећи цитат на русинском језику који потврђује ту намјеру, он примјешује: „Нека се назову сви ти поклопци наивним, нека заједљивци на њима праде своје задовољство, али ипак сви они имају дубоки смисао и велики значај, особито за Пољаке и пољско магнатство. Галиција и Русија је посљедњи угао пдје пољско панство остаје још на снази. Свуда су га изагнали, оно је од сваког осуђено; оно се обурвало и у принципу и у животу. Само галицијска јазбина та је чувала. Сада и јовдје почиње реакција и ми не сумњамо да ће нестати и јовдје“.

Завршавајући свој преглед о положају Русина у Галицији, Жујовић је изнио врло интересантну мисао о улози религије у животу сваког народа при условима неподношљивог националног уљетавања. „Говорећи о савременом положају Русина, немогуће

је прећутати тако уочљиву чињеницу, заједничку за све народе који су се налазили и налазе у таквом положају у којем се сада налазе Русини. Ми мислимо на однос Русина према русинском православном свештенству. Ти односи су тако тијесни какви су били у *нашој Русији* у периоду монголског јарма, какви су они у Бугарској Старој Србији, Босни и Херцеговини“.

Што се тиче положаја Русина који живе на земљама мађарске круне, Жујовић им је посветио знатно мање простора (свега 1,5 страницу од девет), и на тој основи он пише да „ја сам имао прилику да примјетим да, по мом мишљењу, међу тим и другим мањинством“ (тј. пољским и мађарским) не постоји стварне разлике па је зато и мањинско утјеђавање и овдје и тамо једнако. Ако овдје и постоји било каква разлика она зависи од разлике у општем националном карактеру Мађара и Пољака“. Због тога се он, као што је и обећао у једном од својих прегледа, подобно зауставља само на изборима посланика за Мађарски сејм у три округа (бегерски, угочески и марчарошки), за вријеме којих је дошло до крвопролића због нетрпеливости Мађара, чија жртва су била три Русина.

Посљедњи, девети чланак словенског прегледа објављен је у „Санктпетербурским ведомостима“, број 58, 28. фебруара (12. марта) 1866. год. Стиче се утисак да је овај чланак непланиран. Чини се да је било и замишљено девет чланака, али се дисало тако да је један од њих испао, па га је требало на брзину нечим замијенити. У суштини, у деветом чланку је ријеч о Бугарској, којом је и отворена серија словенских прегледа у новинама о којима је ријеч, и о Херцеговини, о којој је било ријечи у другом по реду прегледу. Треба напоменути да у наведена два чланка и у деветом прегледу нема дословних понављања, али се ипак тешко одрећи помисли да је умјесто овог чланка требало да дође други — посвећен Хрватској.³¹

Ипак, да размотримо садржај чланка. Из онога што смо већ рекли може понићи сумња да ли тај чланак припада Жујовићу. Анализа треба да одговори на то питање.

Почевши извињењем читаоцима да и поред своје жеље не може подијелити са њима било какву пријатност из савременог живота Јужних Словена, аутор примјетљује да ће овог пута бити ријечи не о турским насиљима, већ о самовољи друге врсте. „Ми повримо о оном дијелу грчког свештенства, који је остао ван предјела грчке државе и који има гласовиту али незавидну популарност под именом грчки фанариоти пише аутор, а затим подробно објашњава шта су то фанариоти и каква је улога њихове организације у историји Бугарске. „Како спољашњим тако и својим унутрашњим уређењем корпорација овог свештенства у суштини

³¹ Ово наше мишљење донекле потврђује и то што је Жујовић 1867. године у својим дописима у *С—Петербуртским Ведомостима* указивао знатну пажњу Хрватима и хрватском питању.

чини државу у држави. У свом саставу те двије државе се разликују само по облику, а по садржају су једнаке“. Својеврсно дво-влашће ствара неподношљиво тежак положај за становништво са којег се деру двије коже.

Приступајући разматрању о трчким фанариотима аутор пријећује да је Бугарска поплавлена тим фанариотима више него било која од турских области насељених православним Словенима. Фанариоти су још давно себи поставили циљ да парализују у Бугарској све што је носило печат бугарске националности: језик, обичаје, васпитање младежи, црквене обреде, језик богослужења и тд. „Извршење тог задатка“ каже аутор, „не наилази ни на најмању препреку од стране турских власти, а при страшном турском угњетавању које висил над читавом Бугарском одвијало се необично успјешно“. Двоструко угњетавање коначно је испразнило цепсве народа. Мало по мало, Бугари су понегдје почели да дају отпор, почела је борба, али на жалост упоредо са тим и пуна узнемирујућих чињеница. Фанариотска држава прихватила је бугарско противљење фанариотима као праву револуцију коју је она и тежила да уништи по било коју цијену“. Описујући перипетије те борбе, аутор је подробно испричао случај који се три мјесеца раније догодио у граду Провадији, гдје су фанариоти уз пуну попустљивост турских власти грубом силом извојевали укидање богослужења у мјесној цркви на црквено-словенском језику.

Упоредо са фанариотима Бугарску су почели да узнемиравати и разбојници. Ослањајући се на бугарску новину „Време“, аутор прича о безбројним акцијама тих разбојничких чета које су, судећи по свему, биле турског поријекла, „јер осим тих никаквих дружих чета на Балканском полуострву није било, тј. може се мислити да турска влада управо на те разбојничке чете и указује Европи као на бунтовнике, које теже да поколебају султанов пријесто, бунтовнике које тобоже подстрекавају руски агенти под именом конзула који живе у Турској. *Користимо прилику да примјетимо да то није ништа друго већ подмукла измишљотина, са циљем одвлачења пажње Европе од оног систематског угњетавања које у посљедње вријеме врши турска унутрашња политика*“ (подвукао В. К.).

Реченица коју смо подвукли са сигурношћу свједочи да је Живојин Жујовић аутор деветог словенског прегледа. У датом случају аутор је имао у виду свој први преглед у којему се каже „прави пак Турци са своје стране пратећи свој нови политички програм почели су измишљати пред Европом разноврсне измишљотине, као злогласни агитаторски покрет у Бугарској као посљедице тобоже односа Русије према Бугарској (о чему ћемо, уосталом други пут поворити опширније),³² са циљем да се ограда од било

³² Судећи по свему, Жујовић није испунио ово обећање. Одлазак из Русије омео га је да то изврши.

каквих пријекора са стране Европе и све то ради тога да би непрестано гушили све оно што није по турској мјери“.³³

На крају чланка аутор скреће пажњу читаоцима на једну чињеницу у вези са Херцеговином. Становници округа Бањани услед ратова са Турцима и страшне неродице нашли су се у очајном положају и ријешили „да напусте своју отаџбину и преселе се у Српску књажевину“. Осим сродности у Српску књажевину вјероватно су их привукле и законске одредбе српске владе о досељеницима, које је она била обнародовала управо прије годину дана. „Те законске одредбе стварно су врло повољне за пресељенике, који желе да се населе у Књажевини због тога што осим земље њима се даје и све најпотребније за заснивање домаћинства као: новац, домаћа пољска оруђа, стока и др“.

Овај цитат служи као још један доказ у корист тврдње да је аутор овог, посљедњег словенског прегледа, нико други осим Жујовић. Напоменимо да је баш он један од својих београдских дописа у „Санкпетербургским ведомостима“ за 1865. годину специјално посветио том питању и закону о насељавању дао такву оцјену.

На крају чланка Жујовић са жаљењем констатује да су бањански Херцеговци ипак морали напустити своју отаџбину и иселити се истина не у Србију већ у Босну. „Потребно је да примијетим“ каже он „да су бањански Херцеговци најхрабрији од свих Херцеговаца па ће зато њихово пресељавање из Херцеговине бити врло неповољно за Херцеговину. Турцима није никада успјело да се помире са њима па су зато они и живјели скоро сасвим независно од њих. Разумљиво је колико је то било важно за Херцеговину уопште“.

Као што смо већ навели, чланак „Фанариоти и разбојници у Бугарској, Херцеговина“, био је посљедњи, девети по реду, у серији словенских прегледа које је написао Живојин Жујовић. Почетком прољећа 1866. године он је заувјек напустио Русију. Ипак, послје његовог одласка није прекинута његова веза са „Санкпетербургским ведомостима“. Од јануара 1867. године он је почео да шаље Редакцији своје дописе, чланке, приказе, путне биљешке и скице. Колико смо могли установити, од марта до краја 1866. године на страницама „Ведомости“ није се појавио ни један напис из пера Жујовићева. Одласком Жујовића из новина у којима је тајне године водио словенску рубрику, ова рубрика је опадала и ускоро сасвим ишчезла. Новине су биле принуђене да објављују случајне написе о иностраним Словенима, чији су већи дио предсављавали преводи из словенских и западноевропских новина. Само једанпут [у броју 113, од 28. априла (10 маја) 1866. године] поново се и изненада појавила рубрика „Словенски преглед“, у којој је објављен опширан чланак са насатвком (број 133) под на-

³³ С—Петербургские Ведомости, бр. 3, 3/15. јануар 1866.

словом „Праг и Љвов“ са потписом „Х“. Још два пута се појавила рубрика „Словенске новости“ (бр. 243 и 245 за 1866) али је и она ускоро ишчезла, не оставивши примјетан траг у новинама.

Анализирали смо 15 написа и доказали да 11 од њих припадају Живојину Жујовићу: 9 словенских прегледа, један чланак, једно отворено „Писмо уреднику“ и једна библиографска биљешка — укупно више од три штампарска табака. У девет чланака словенских прегледа српски демократа као да је сумирао своја дужа посматрања тадашњег положаја словенских народа. Он је дао своју оцјену и изнио своје мишљење о положају скоро свих словенских народа, изузев Пољаци, Хрвати и Словенци. То што ова три народа Жујовић није коментаришао треба објаснити објективним разлозима, с једне стране политиком царске руске владе (то се односи на Пољске) и ставом Редакције „Санктпетербуржских ведомости“ према мађарском питању (то се односи на Словене у Аустрији), са друге стране.

Садржај свих девет словенских прегледа задивљује како ширином тако и дубином познавања словенске проблематике. Може се без претјеривања рећи да је он био један од најобразованијих слависта свога времена. Његова вишегодишња активна публицистичка дјелатност у Русији оставила је дубоки траг и извршила одређен утицај на пропаганду словенског питања у руској јавности.

*С руског превео
Радоман Јовановић*

В. Г. Карасјов